

Teorije o doseljenju Indoeuropljana

Vujatović, Zorana

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:761937>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-15**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Povijest – engleski jezik

Zorana Vujatović

Teorije o doseljenju Indoeuropljana

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Boško Marijan

Osijek, 2011.

SAŽETAK

Rad donosi kratki pregled problematike pradomovine Indoeurolpljana. Započinje s općenitim predodžbama o indoeuropskoj pradomovini i o tome tko su bili Praindieurolpljani, te o njihovom jeziku. Nastavlja s rekonstruiranim dijelovima praindieuropske kulture kao što su materijalni svijet koji obuhvaća okoliš i materijalnu kulturu, zatim društveno ustrojstvo te religiju. Drugi dio rada fokusira se na problematiku koja se spominje u samom naslovu, dakle teorije o doseljenju

Indieurolpljana. U ovom dijelu ukratko su iscertane tri najutjecajnije teorije o podrijetlu Indieurolpljana a to su tradicionalna teorija, takozvana Kurgan teorija koju je predložila Marija Gimbutas, a podržava ju James Mallory, teorija neolitskog kontinuiteta, takozvana Anatolijska hipoteza koju zagovara Colin Renfrew te teorija paleolitičkog kontinuiteta koju predlaže Mario Alinei.

KLJUČNE RIJEČI: praindieuropska pradomovina, jezik, kultura, religija, teorija podrijetla, kurgan teorija, anatolijska hipoteza, teorija paleolitskog kontinuiteta

SADRŽAJ

SAŽETAK	2
1. UVOD	4
2. TKO SU PRAINDOEUROPLJANI?	5
3. JEZIK	5
3.1. OTKRIĆE INDOEUROPSKIH JEZIKA	6
3.2. ZNAČAJ LINGVISTIKE	7
4. REKONSTRUIRANJE IZUMRLE KULTURE	10
5. ELEMENTI PRAINDOEUROPSKE KULTURE	11
5.1. FIZIČKI SVIJET	11
5.2. BILJNI I ŽIVOTINJSKI SVIJET	12
5.2.1. FLORA	12
5.2.2. FAUNA	14
5.3. MATERIJALNA KULTURA	15
5.4. DRUŠTVENA STRUKTURA	16
5.4.1. DUMEZILOVA TRIOBA FUNKCIJA U DRUŠTVU	17
5.5. INDOEUROPSKA RELIGIJA I MIT	18
5.5.1. PRAINDOEUROPSKI BOGOVI	18
5.5.2. DUALIZAM KAO VRLO VAŽAN ASPEKT MITOLOGIJE I DRUŠTVA	19
5.5.3. VAŽNOST VATRE U RELIGIJSKOM ŽIVOTU	19
5.5.4. KONJSKA ŽRTVA I RITUAL	20
5.5.5. DUMEZILOVA TRIOBA U INDOEUROPSKOJ RELIGIJI	20
6. PROBLEMATIKA PRADOMOVINE	23
6.1. KURGAN TEORIJA.	24
6.1.1. TEORIJA MARIJE GIMBUTAS	25
6.1.2. MALLORY I TRADICIONALNA TEORIJA	29
6.2. ANATOLIJSKA HIPOTEZA	32
6.2.1. TEORIJA COLINA RENFREWA	33
6.3. TEORIJA PALEOLITSKOG KONTINUITETA	37
6.3.1. TEORIJA MARIA ALINEIA	38
7. ZAKLJUČAK	41
POPIS PRILOGA	43
8. LITERATURA	44

1. UVOD

U radu se na temelju objavljene literature nastoji prikazati kratki pregled povijesti, kulture i podrijetla Indoeuroljana.

Rad je sastavljen u osam poglavlja. Prvo poglavlje čini sam uvod. Drugo poglavlje čini kratki citat vodećeg predstavnika tradicionalne teorije o podrijetlu Indoeuroljana, Jamesa Malloryja, koji vrlo slikovito predstavlja problematiku Praindieuroljana. U trećem poglavlju predstavljen je kratki pregled povijesti istraživanja indoeurolpskih jezika i sve veća važnost i razvoj lingvistike u tumačenju praindieurolpske problematike. U četvrtom i petom poglavlju govori se o rekonstruiranim elementima praindieurolpske kulture i svijeta. Pomoću rekonstruiranog rječnika napravljena je slika mogućeg okoliša indoeurolpske pradomovine, uzimajući u obzir naslijeđene riječi za životinje i biljke iscertane su flora i fauna toga okoliša. Materijalna kultura je također zastupljena, s posebnim osvrtom na kola i kotač kao problematičan aspekt indoeurolpske kulture. Društvena struktura je također rekonstruirana na osnovi praindieurolpskog rječnika, a iznesena je i teorija funkcija francuskog komparativnog filologa Georges-a Dumezila. Kao vrlo važan aspekt kulture nekog naroda, predstavljena je i praindieurolpska religija kroz rekonstruirana božanstva, konjske rituale, značenje vatre, vrlo važnu pojavu indoeurolpske kulture dualizam, te ponovno Dumezilovu teoriju funkcija koja se također može primijeniti i na religijski aspekt. Konačno, šesto poglavlje odnosi se na temu rada, problematiku podrijetla Indoeuroljana. U ovom su poglavlju iznesene tri najzastupljenije teorije podrijetla, a to su redom tradicionalna ili kurgan teorija predložena od strane Marije Gimbutas koja tvrdi da su Indoeuroljani bili ratnički narod koji je nizom osvajanja pokorio Euroaziju. Najpoznatiji zagovornik te teorije danas je James Mallory. Druga teorija je takozvana anatolijska hipoteza koju predlaže Colin Renfrew i koja govori da se podrijetlo Indoeuroljana može tražiti jedino u neolitskoj Anatoliji u vrijeme pojave poljoprivrede. Posljednja i možda najkontroverznija teorija je ona predložena od strane lingvista Maria Alineia koji tvrdi da su se indoeurolpski jezici počeli razvijati još u paleolitikumu te da u tom razdoblju trebamo tražiti korijene Praindieuroljana. Posljednja dva poglavlja obuhvaćaju zaključke i popis priloga i literature na temelju kojih je nastao cijeli rad.

Rad je napravljen s ciljem da se ukaže na problematiku ovoga vrlo važnog, ali i nedovoljno razjašnjelog povijesnog pitanja kroz kratki presjek triju najzastupljenijih teorija današnjice, s osvrtom na opće karakteristike hipotetskog praindieurolpskog društva koje su zasnovane na tradicionalnoj teoriji Marije Gimbutas.

2. TKO SU PRAINDOEUROPLJANI?

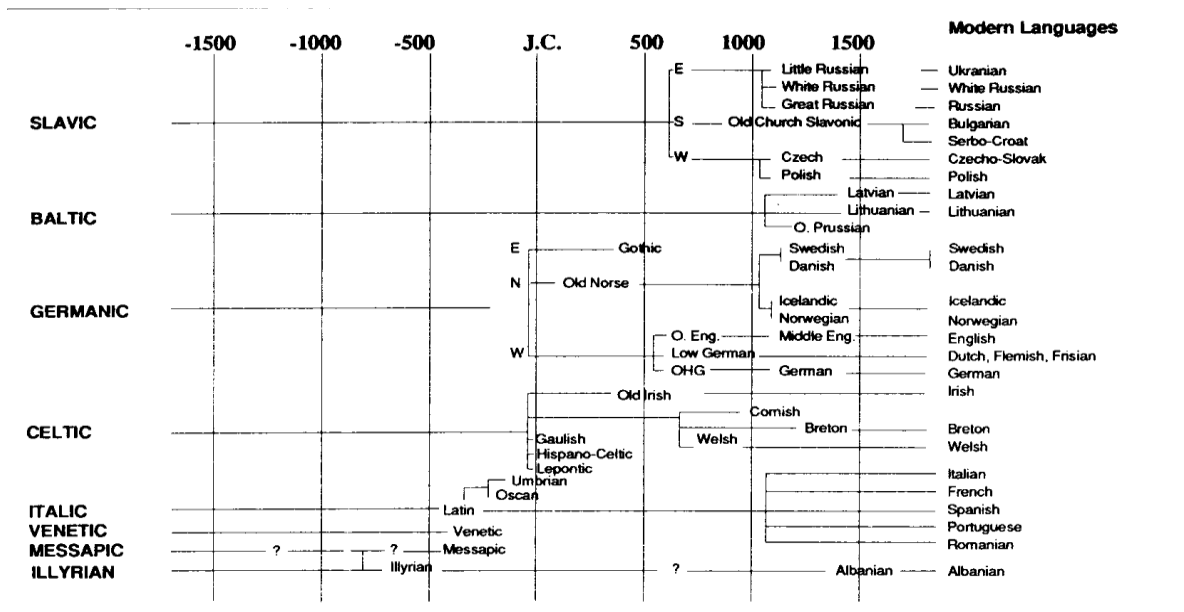
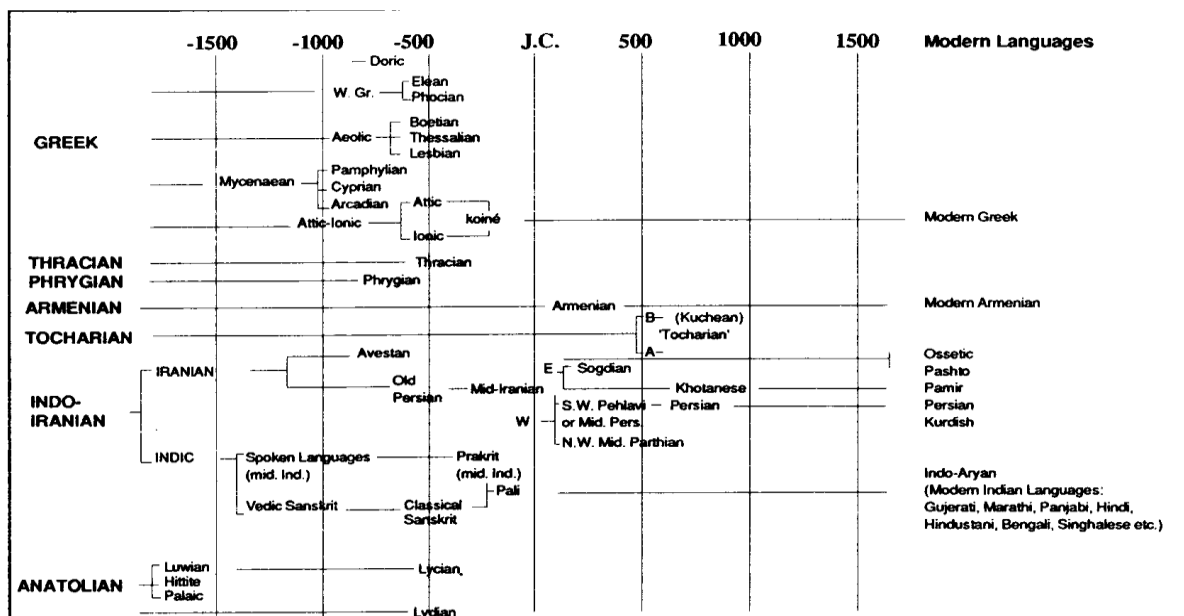
Povijesni zapisi pokazuju da su narodi koji su se do 1. stoljeća po Kristu naselili od obala Atlantika do Indije govorili blisko srodnim jezicima. To su bili indoeuropski jezici, čiji se izvori mogu pratiti do zajedničkoga pretka koji se govorio u Euroaziji prije otprilike 6000 godina. Narod koji je govorio tim jezikom pretkom nazivamo Indoeuropljanima ili Praindoeuropljanima. Međutim, premda im možemo dati ime, oni nisu slični gotovo nijednom drugom starom narodu s kojim bismo se mogli susreti. Kao jezični preci gotovo polovice stanovništva planeta, oni su jedna od najvažnijih, a istodobno i najteže uhvatljivih pojava u prapovijesnom razdoblju. Ne postoji nijedan praindoeuropski tekst; njihovi se fizički ostaci i materijalna kultura ne mogu sa sigurnošću utvrditi bez opširne rasprave, a zemljopisno područje na kojem su živjeli predmetom je stotinu pedeset godina intenzivne, a ipak neriješene prepirke.¹

3. JEZIK

Kada i sam James Mallory u predgovoru svoje knjige ovako postavi problematiku Indoeuropljana i njihove pradomovine, lako je ostati obeshrabren. No postoji ostavština Praindoeuropljana koja se nikako ne može zanemariti, a to su indoeuropski jezici. Njihovu je važnost prepoznao i Mallory koji vjeruje da bi rasprava o Indoeuropljanima bez svjedočanstva njihovih jezika bila poput statistike bez matematike.² Stoga se prije svega valja usredotočiti na jezik, jer je on, uz arheološku građu, glavni izvor za odgovor na pitanje tko su bili Praindoeuropljani.

¹ James P. Mallory, Indoeuropljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 7.

²Isto, str. 8.

Sl. 1: Glavni indoeuropski jezici

(James Mallory, In search of the Europeans, str. 15.)

3.1. OTKRIĆE INDOEUROPSKIH JEZIKA

Već su početkom 17. stoljeća odnosi među nekim europskim jezicima bili opaženi, pa je tako Joseph Justus Scaliger pokušao jezike Europe podijeliti na četiri glavne skupine, od kojih je svaka dobila ime prema riječi za "Boga".³ Godine 1767. James Parsons Objavio je studiju *Ostaci Jafeta, to jest povijesna istraživanja o srodnosti i podrijetlu europskih jezika*, u kojoj je jezike

³ Holger Pedersen, The Discovery of Language, Indiana University Press, Bloomington, 1967., str. 6.

uspoređivao uspoređujući njihove nazive za glavne brojeve.⁴ No, obojica su svoje teorije zamaglili mnogim biblijskim citatima, lakovjernim prihvaćanjima povijesti i kronika srednjovjekovnih irskih redovnika i ostalim zabludama, te tako ostali nepoznati u području lingvistike. Počasno mjesto za otkriće indoeuropske porodice jezika i poredbene lingvistike tradicionalno se pripisuje sir Williamu Jonesu.⁵ On je prepoznao srodnost sanskrta i jezika Europe i u glagolskim korijenima i u gramatičkim oblicima više nego što bi to moglo nastati slučajnošću.⁶ Tu je sličnost pripisao nekom zajedničkom jeziku koji možda više ne postoji, a iz kojeg su svi ostali jezici potekli.

	Irish	Welsh	Greek	Latin	Italian	Spanish	French	German	Dutch	Swedish
1	aon	un	hen	unus	uno	uno	un	einz	een	en
2	do	dau	duo	duo	due	dos	deux	zwei	twee	tva
3	tri	tri	treis	tres	tre	tres	trois	drei	drie	tre
4	ceathair	pedwar	tettares	quattuor	quattro	cuatro	quatre	vier	vier	fyra
5	cuig	pump	pente	quinque	cinque	cinco	cinq	fünf	vijf	fem
6	se	chwech	hex	sex	sei	seis	six	sechs	zes	sex
7	seacht	saith	hepta	septem	sette	siete	sept	sieben	zeven	sju
8	ocht	wyth	okto	octo	otto	ocho	huit	acht	acht	atta
9	naoi	naw	ennea	novem	nove	nueve	neuf	neun	negen	nio
10	deich	deg	deka	decem	dieci	diez	dix	zehn	tien	tio
100	cead	cant	hekaton	centum	cento	ciento	cent	hundert	honderd	hundra
	Danish	Old English	Polish	Russian	Bengali	Persian	Lithuanian	Albanian	Armenian	Tocharian A
1	en	an	jeden	odin	ek	yak	vienas	një	mi	sas
2	to	twa	dwie	dva	dvi	do	du	dy	erku	wu
3	tre	thrie	trzy	tri	tri	se	trys	tre	erek'	tre
4	fire	feowre	cztery	chetyre	car	cahar	keturi	katër	cork'	stwar
5	fem	fif	piec	pyat	pac	panj	penkti	pesë	hing	pän
6	seks	siex	szesc	shesht	chay	shesh	sesi	gjashtë	vec	säk
7	syv	seofon	siedem	sem	sat	haft	septyni	shtatë	ewt'n	spät
8	otte	eahta	osiem	vosem	at	hasht	astuoni	tetë	ut	okät
9	ni	nigon	dziewiec	devyat	nay	noh	devyni	nëntë	inn	nu
10	ti	tien	dziesięc	desyat	das	dah	desimt	dhjetë	tasn	säk
100	hundrede	hund	sto	sto	sa	sad	simtas	qind	hariwr	känt

Sl. 2: *Jafetski* brojevi preuzeti iz popisa Jamesa Parsonsa i rpošireni kako bi popis obuhvaćao litavski, albanski, armenksi i toharski

(Izvor: James Mallory, *In search of the Indoe-Europeans*, str. 12. i 13.)

3.2. ZNAČAJ LINGVISTIKE

Tek u 19. stoljeću vidimo pravi razvoj poredbene lingvistike, kada se jezične sličnosti počinju dokazivati na sustavan način. Razvojem poredbene lingvistike, sredinom 19. stoljeća,

⁴ J. Mallory, *Indoeuropljani, Zagonetka njihova podrijetla*, Zagreb, 2006., str. 11.

⁵ Isto str. 13.

⁶ Benjamin W. Fortson IV, *Indo-European Language and Culture*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004., str. 8.

dolazi do prvog pokušaja rekonstruiranja najstarijih oblika indoeuropskih riječi koje su se uspoređivale, što je učinio August Schleicher.⁷

Razvojem povijesne i komparativne (poredbene) lingvistike napustilo se dotadašnje uspoređivanje jezika. Cilj povijesnih i komparativnih lingvista je otkriti kako je izgledao mogući jezik predak – to jest rekonstruirati ga. Rekonstruiranje se postiže sistematskim uspoređivanjem oblika iz jezika potomka. Prilikom tog postupka u obzir se uzimaju ustaljene jezične promjene, također utvrđene usporedbom, a izgovor mrtvih jezika određuje se na osnovi svih raspoloživih pomagala kao što su suvremeni opisi, primjeri iz jezika potomka, ortografska praksa (uključujući i pogreške) i izvođenjem posuđenica iz poznatih izvornih jezika.⁸

	Turkish	Hebrew	Malay	Chinese
1	bir	'ehad	satu	yi
2	iki	s(ə)nayim	dua	er
3	üc	səlosa	tiga	san
4	dört	'arba'a	empat	si
5	bes	hamissa	lima	wu
6	alti	sissa	enam	liu
7	yedi	sib'a	tujuh	qi
8	sekiz	səmona	(de) lapan	ba
9	dokuz	tis'a	sembilan	jiu
10	on	'asara	su-puloh	shi

Sl. 3: Parsonsova četiri nejafetska jezika

(James Mallory, In search of Indo-Europeans, str. 14.)

Primjer takve rekonstrukcije je riječ *breza*, engleski *birch*, njemački *birke*, litavski *berzas*, staroslavenski *breža* i na saskrtu *bhurja*. Ove sličnosti u nazivima upućuju da su te riječi vrlo vjerojatno potekle od iste riječi na praindоеuropskom. Uzmemo li u obzir pravila jezične promjene, ta riječ se može rekonstruirati kao **bhergh* – asterisk u ovom slučaju označava rekonstruiranu izvornu riječ koja nije posvjedočena u nijednom poznatom jeziku.⁹

Lingvisti su u toj metodi vidjeli mogućnost stvaranja slike svijeta i okoliša u kojem su Praindоеuroljani živjeli prije njihova navodna širenja iz nepoznate domovine, *Urheimat*, kako su ju nazvali njemački znanstvenici. Dolazi do razvoja takozvane "lingvističke paleontologije", kako ju je 1859. godine nazvao Adolphe Picket po uzoru na granu prirodoslovne povijesti koja istražuje izumrle oblike života. Proširivanjem praindоеuropskog rječnika razvija se ideja o

⁷ B. W. Fortson IV, Indo-European Language and Culture, str. 10.-16.

⁸ Isto, str. 1.-8.

⁹ Colin Renfrew, Archeology and Language: The puzzle of Indo-European origins, Cambridge University Press, New York, 1990., str. 14.

njihovoj pradomovini, rekonstruiraju se riječi za razno drveće, nazivi za životinje koje su poznavali (npr. koza, krava, ovca, vol, konj), na osnovu kojih se počelo predlagati da su se Praindoeuroljani najvjerojatnije bavili nomadskim stočarstvom.¹⁰ No rječnik je, za razliku od gramatike i fonologije, podložniji velikim promjenama. Pojedine riječi vrlo lako nestaju ili mijenjaju značenje pa se točna značenja u izvornom jeziku ne mogu sa sigurnošću utvrditi. Stoga znanstvenici ne mogu samo na osnovi lingvističkih dokaza tvrditi da govornici praindoeuropskog jezika nisu imali riječ za određene koncepte - mogu samo tvrditi da su ti ljudi poznavali određene predmete, te na osnovi tih predmeta pokušati rekonstruirati svijet i kulturu govornika praindoeuropskog. Stoga se smatra da su Praindoeuroljani zasigurno znali za pse (**kʷón-*), konje (**H₁ékwō-*), ovce (**H₃éwi-*), te gotovo sigurno krave (**gʷów-*) i svinje (**súH-*). Najvjerojatnije su sve spomenute životinje bile pripitomljene. Bila je poznata barem jedna vrsta žitarica (**yéwo-*) i jedna vrsta metala (**H₂éyos*). Poznavali su vrstu prijevoznog sredstva (**wó ġho-*) s kotačima (**kʷékʷlo-*), kojeg su vukle po dvije životinje u jarmu (**yugó-*). Poznavali su med, koji je vjerojatno bio osnova alkoholnog pića (**mélit-*, **médhu*) sličnog medovini (eng. *mead*). Brojevi do 100 (**kmtóm*) bili su u uporabi.¹¹

No, i u toj metodi postoje nedoumice. Na primjer, vrlo je rijetko da većina indoeuropskih jezika dijeli ostatke iste praindoeuropske riječi. Čini se da se izgubio veliki dio "prvotnoga" leksika, što je jako utjecalo na jezike koji su u pisanom obliku poznati tek u posljednjih tisuću do dvije tisuće godina. Ako je tako, u koliko se onda jezika neka riječ mora pojaviti da bi se smatrala praindoeuropskom? Općenito pravilo je da treba postojati podudarnost između jedne riječi iz europskog i jedne iz nesusjednog azijskog jezika da bi se ta riječ mogla pripisati praindoeuropskoj starini. Drugi problem s kojim se susrećemo jest razlika u značenju između srodnih riječi u različitim jezicima, kada je mnogo lakše rekonstruirati početni zvuk riječi nego što je ona uistinu značila.¹² Kao razlog tomu možemo reći da je svaki indoeuropski jezik potomak – prajezik nasuprot indoeuropskim skupinama jezika potomaka – kreolski,¹³ to jest rezultat miješanja jezika novih doseljenika s lokalnim ljudima koji su govorili drugačiji jezik. Indoeuropski jezik tih doseljenika njihove su lokalne žene i njihova djeca govorili uz lokalni

¹⁰ C. Renfrew, *Archeology and Language: The puzzle of Indo-European origins*, str. 15.

¹¹ *Encyclopedia Britannica/Indo-European languages/Lexicon and Culture*

¹² J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, str.141.-142.

¹³ Pridjev 'kreolski' se u ovom slučaju koristi kako bi opisao jezike koji su prošli značajne promjene zbog spajanja s drugim jezicima, no nisu prošli kroz radikalno pojednostavljanje strukture koja je inače uobičajena kod kreolskih jezika

naglasak i neke gramatičke promjene, tvoreći tako dijalekt koji je jednostavno izmijenjena lokalna verzija dominantnog indoeuropskog jezika.¹⁴

Na osnovi takvih argumenata, pojavio se cijeli niz mogućih domovina, od središnje Azije, sjeverne Europe, pa sve do ruskih stepa. Lingvistika je sve do 20. stoljeća bila jedina metoda proučavanja praindoeuropske pradomovine, kada se počinje razvijati prapovijesna arheologija.¹⁵

4. REKONSTRUIRANJE IZUMRLE KULTURE

Kao što smo već naveli, postoji samo jedan način rekonstruiranja nematerijalnog dijela prapovijesne kulture, kao što je to praindoeuropske kultura, koji se čini dovoljno pouzdan, a to je jezik.¹⁶

Tradicionalno postoje dvije metode kojima su se indoeuropeisti služili da rekonstruiraju praindoeuropsku kulturu. Jedna obuhvaća izravnu usporedbu kulturnih obilježja ili običaja različitih indoeuropskih naroda u nadi da možemo izdvojiti zajedničke elemente i projicirati ih natrag u praindoeuropsko razdoblje. Možemo navesti poznati primjer kako su indoeuropeisti dugo promatrali sličnosti između organizacija bratstava (Männerbunde) oslikanih u povijesti i književnosti različitih indoeuropskih naroda. Sve od Indije pa do Irske nalazimo niz ponavljajućih motiva koji se tiču ustrojstva ratničkih bratstava kao što su egalitarna struktura, pomahnitalo ponašanje poput vikinških *berserka* u ratu, a ponekad i u miru, divlje životinje poput vukova kao totemi, te sklonost da djeluju izvan granica normalnog pravnog poretka društva. Sama činjenica da ratnička bratstva nikako nisu jedinstvena indoeuropska pojava, morala bi nas odmah upozoriti da ne pronalazimo Indoeuroljane u svakom grobu u kojem je pronađena bojna sjekira. Rat je proizvod okolišnih, gospodarskih i društvenih okolnosti koje se mogu pronaći bilogdje, te nema potrebe za Indoeuroljane pretpostaviti inherentno ratničku narav.¹⁷ No i da je tomu tako, možemo se zapitati zašto bi se Praindoeuroljani prije 4000 godina ponašali jednako kao irske ili germanske vojne skupine 4000 i više godina kasnije? Je li moguće da se u strukturi ratovanja nije ništa promijenilo? Ili su svake sličnosti jednostavno slučajne? U svakom slučaju, ne možemo se samo oslanjati na dubiozne etnografske usporedbe. Potrebno nam

¹⁴Christopher I. Beckwith, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, New Jersey, 2009., str.372.

¹⁵C. Renfrew, *Archeology and Language: The puzzle of Indo-European origins*, str. 15.

¹⁶James P. Mallory, Douglas Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press, New York, 2006., str. 106.

¹⁷J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, str. 139.-140.

je nešto izravnije povezano s ljudima kojima se bavimo, a to je kako smo već naveli, rekonstruirani rječnik, koji predstavlja drugu metodu rekonstruiranja nematerijalne kulture izumrlog naroda.¹⁸

5. ELEMENTI PRAINDOEUROPSKE KULTURE

Prije nego se upustimo u raspravu o praindoeuropskoj kulturi, lociranju njihove pradomovine i oživljavanju njihova rječnika, potrebno je razjasniti da se sve zasniva na postavljenoj hipotezi da su u jednom trenutku u povijesti postojali ljudi koji su bili pripadnici praindoeuropske kulture, te da su govorili njihovim jezikom. Također moramo pretpostaviti i da su se oni u jednom prijelomnom trenutku raspršili iz svog matičnog teritorija, napustili kulturu i jezik kojim su se do tada izvorno služili, razvili nove grane starijeg materinjeg jezika iz kojeg su se kasnije razvile pojedine skupine danas poznatih indoeuropskih jezika.

Izdvojit ćemo samo one dijelove materijale i duhovne kulture koji bi mogli ukazivati na moguću pradomovinu.

5.1. FIZIČKI SVIJET

Fizički okoliš Indoeuroljana pruža malo naznaka o tome gdje su živjeli. Poznavali su i ravnice i planine, rijeke i jezera, a vremenske su prilike bile dovoljno promjenjive da postoje riječi za vruće i hladno, snijeg i led. Mogu se rekonstruirati samo tri godišnja doba, zima, proljeće i ljeto, dok riječ za jesen to nije bilo moguće. Sve se ovo često navodilo kako bi se pokušala dokazati pretpostavka o njihovoj pradomovini. Prisutnost zime i ljeta, koji su se vrlo dobro mogli rekonstruirati, te nedostatak riječi za jesen kao i kasnija pojava proljeća potakli su mišljenje da se radi o prostoru u kojem je prelazak s ljeta na zimu vrlo brz, što je moguće jedino u južnim krajevima. Nedostatak riječi za jesen, vremena žetve, asociralo je na pretpostavku o Praindoeuroljanima kao stočarima, a ne ratarima. No, uzmemo li u obzir razliku između britanskog i američkog engleskog kad je riječ za jesen u pitanju (britanski *autumn*, američki *fall*) takvim je argumentima riskantno pripisati veliku važnost.¹⁹

Riječ za more je vjerojatno jedna od problematičnijih. Posve je sigurno da je ta riječ (**móri*) postojala. Međutim, čini se da je ona isprva označavala baru, močvarno područje ili

¹⁸ J.P. Mallory, D. Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, str. 106.-107.

¹⁹ J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, str. 145.

jezero, a ne veliko tijelo stajaće vode. Osim toga, pronalazimo je samo u europskim, ali ne i u indoiranskim jezicima. Čak se i tvrdilo da indoeuropska zajednica nije izvorno živjela blizu mora, no ta tvrdnja nema nikakvog smisla, jer je nemoguće smjestiti neki narod bilogdje u Euroaziji, a da u blizini ne postoji nijedna velika vodena površina.²⁰ Najvjerojatnije je objašnjenje da je ta riječ označavala "veću površinu vode unutar kopna", a da je u nekim jezicima kao što su keltski, slavenski i italiski značenje promijenjeno u "slanu vodenu površinu".²¹

Po pitanju lociranja Praindoeuroljana sigurnije se koristiti rekonstruiranim terminima flore i faune²², o čemu će biti riječi u sljedećem poglavlju.

5.2. BILJNI I ŽIVOTINJSKI SVIJET

Mnogi pokušaji da se locira domovina Praindoeuroljana ovise o rekonstruiranom rječniku koji se odnosi na floru i faunu. Često se smatra da ako je rekonstruirani rječnik vezan uz okoliš dovoljno specifičan, mogao bi omeđiti lokaciju pradomovine ili barem isključiti određene teritorije koji se ne poklapaju s rekonstruiranim rječnikom.²³

5.2.1. FLORA

Najzanimljivije je botaničko svjedočanstvo o praindoeuropskom okolišu. Imajući na raspolaganju četverostruke peludne dijagrame, morali bismo to moći iskoristiti da omeđimo područje praindoeuropske zajednice i naučimo nešto o njihovoj arborealnoj kulturi. No, kolikogod ta metoda zvučala jednostavno, ona to ni približno nije.²⁴

Pregled većine priručnika o indeuropeistici govori nam da možemo rekonstruirati između tri i osamnaest vrsta drveća koja su Praindoeuroljani poznavali. Glavni problem je vrlo mala podudarnost s bilo kojim azijskim jezikom i velika podudarnost između europskih jezika. Ako se želimo držati pravila da mora postojati jedna srodna riječ u europskom i jedna u azijskom jeziku, onda je broj poznatog drveća vrlo ograničen. Breza, koju smo gore spomenuli, vrlo je dobro posvjedočena, pa bi se moglo pretpostaviti da je njezina osebujna i korisna kora razlog tomu što imamo podudarnost u nazivu u šest jezičnih skupina. Vrba bi također zadovoljavala minimalne

²⁰ J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, str. 146.

²¹ J. P. Mallory, D. Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, str. 130.

²² Isto, str. 130.

²³ Isto, str. 132.

²⁴ J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, str. 146.

zahtjeve, a njezina leksička povezanost s riječima čije značenje ima veze s pletenjem ukazuje da je jedna od upotreba vrbe bila u proizvodnji pruća za pletenje košara i sličnih predmeta. Brijest bi mogao biti drvo koje su Praindoeuroljani poznavali, a njegova upotreba je vjerojatno bila za stočnu hranu. Jasen je još jedan moguću naziv, a često se povezuje s riječima koje znače "motka za koplje". Ako prihvatimo argumente vezane uz korijen riječi **dóru-*, koji obično znači 'drvo', ali ponekad i samo 'hrast', onda i to drvo trebamo smjestiti u praindoeuropski krajolik. Općenito bi ga bilo i teško izostaviti jer se njegovi plodovi posvuda upotrebljavaju kao životinjska hrana, a u nekim indoeuropskim narodima ima i posebno važnu religijsku ulogu. Problematični su pokušaji da se tisa i bor pripišu praindoeuropskom drveću, jer se prva riječ u nekim jezicima veže uz streličarstvo, a katkad i s obrednim i pravnim funkcijama.

Cijeli taj popis drveća nam ne govori puno o mogućoj pradomovini Indoeuroljana jer se radi o drveću koje je rašireno u većini predjela sjeverne polutke, a može se pronaći u umjerenim područjima Europe, na Kavkazu, u Sibiru i Maloj Aziji.²⁵

Mogućnost rekonstruiranja riječi za bukvu često se navodila kao odlučujući argument za ograničavanje domovine Praindoeuroljana na prostor zapadno od poteza Kaljiningrad – Odesa jer je tu najistočnija granica rasprostranjenosti obične bukve.²⁶ No činjenica da drugačije vrste bukve rastu istočno i južno od te granice, kako i peludni dijagrami pokazuju da se bukva u vrijeme kasnog holocena protezala sve do Dona, pa je termin za bukvu u ograničavanju teritorija moguće pradomovine izgubio većinu svoje upotrebljivosti.²⁷ Jedino što iz ovoga možemo zaključiti je da su Praindoeuroljani morali živjeti u predjelu umjerene pošumljenosti. Ako se okrenemo biljnim kulturama koje su poznavali i vrlo vjerojatno uzgajali, one nam bar omogućuju da vremenski ograničimo Praindoeuroljane na neolitik, i to ne ranije od 8000 godina.²⁸

5.2.2. FAUNA

Rekonstruirani rječnik domaćih životinja vrlo je bitan za tvrdnju da su Praindoeuroljani imali mješovitu privredu, dakle da su posjedovali živad i obrađivali zemlju.²⁹ Uzgoj goveda

²⁵ J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 146.-147.

²⁶ J. P. Mallory, D. Q. Adams, The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World, str. 171.

²⁷ J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 147.

²⁸ J. P. Mallory, D. Q. Adams, The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World, str. 172.

²⁹ J. P. Mallory, D. Q. Adams, The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World, str. 153.

dobro je potvrđen na temelju čak tri termina (krava, vol, bik) koji su posvjedočeni u točnom značenju. Osim toga, u praindoeuropskom rječniku pronalazimo i sekundarne proizvode kao što su maslac, a možda i neki oblik sira, premda se ti termini mogu odnositi i na proizvode od ovčjeg ili kozjeg mlijeka. Isto se može reći i za riječi za meso, moždinu i krdo. Upotreba volova za vuču implicirana je rekonstruiranim terminima za jaram i plug jer se pretpostavlja da su u vrijeme najranijih Indoeuroljana kola vukli volovi.³⁰ Postojanje riječi za svinju (**porkós* i **sūs*) ide u prilog pretpostavki da Praindoeuroljani nisu bili isključivo nomadi jer je svinja životinja koju je užasno teško uzgajati nomadskim načinom.

Od svih mogućih pripitomljenih životinja, najviše debata vodilo se oko konja **ekwos*. Pronalasci velikog broja figurica koje pokazuju konja govore nam da je u vrijeme 3. tisućljeća prije Krista konj bio vrlo važan u životu društva. Posebno su zanimljive figurice koje prikazuju upregnute konje i tako dokumentiraju korištenje konja u transportu. Većina znanstvenika smatra da je pripitomljavanje konja započelo u 4. tisućljeću prije Krista, a možda čak i u 5. tisućljeću. Tragovi antičkih divljih konja i možda ranog uzgoja konja pronađeni su na prostoru stepa uz Volgu, čineći ih jednim od najvjerojatnijih prostora na kojima se odvijalo pripitomljavanje konja u drugoj polovini 4. tisućljeća prije Krista. Pretpostavlja se da se na istom području razvilo prvo jahanje konja, što je prouzročilo velike promjene u načinu transporta. Vrlo rani podaci o širenju konja pronađeni su zapadno od Crnog mora na Balkanu. Štoviše, čini se moguće da nije samo crnomorsko-kaspijsko područje, već da su i susjedni dijelovi južnog Urala, Kazahstana i zapadnog Sibira možda bili vrlo važni za ranu upotrebu konja.³¹

Očito je da se ne može osporiti da je praindoeuropska zajednica poznavala konja, što se može vidjeti i iz impresivnog niza podudarnosti unutar velikog broja jezika (likijski *esbe*, toharski A *yuk*, toharski B *yakwe*, mikenski *iqo*, grčki *hippo*, latinski *equus*, venetski *eku-*, staroengleski *eoh*, galski *epo-*, staroirski *ech*.) Budući da sve te riječi u pravilu označavaju domaćeg konja, lingvisti se općenito slažu da je i praindoeuropski **ekwos* bio pripitomljen. Problem je činjenica da je na prostoru Euroazije, gdje se prvi puta pojavljuje domaći konj, ujedno prisutan i divlji konj, a nema jasnih leksičkih opreka između divljeg i domaćeg konja.³² U svakom slučaju, vrlo je bitna uloga konja u praindoeuropskom društvu i religiji.

Rekli smo da najraniji dokazi o pripitomljavanju konja na crnomorsko-kaspijskom prostoru sežu najranije oko 4800. godine prije Krista, mnogo nakon što su ovce, koze, svinje i goveda bili pripitomljeni. Pitanje je zašto su ondašnji ljudi pripitomili konja ako su već imali

³⁰ J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 147.

³¹ Vyacheslav V. Ivanov, Comparative Notes on Hurro-Urartian, Northern Caucasian and Indo-European, UCLA Indo-European Studies VOL.1, July 1999, edited by V. V. Ivanov and B. Vine

³² J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 152.

ovce, koze i stoku? Mogli bi pomisliti da je zbog transporta, no to nije točno. Jahanje se pojavilo tek nakon što je konj pripitomljen, a prvotni razlog njegova pripitomljavanja je bio lak i siguran izvor mesa tijekom zime, jer je konja, za razliku od ostalih životinja, vrlo lako hraniti i zimi.³³

5.3. MATERIJALNA KULTURA

Rekonstruirani rječnik ukazuje na širok spektar praindoeuropske materijalne kulture koji se može usporediti i s arheološkim podacima. Možemo rekonstruirati mnogo riječi za različite tipove lonaca i posuda. Rječnik koji se odnosi na obradu kovina slabo je i kontroverzno predstavljen. Čini se da je prvotna riječ od koje je potekao čitav niz naziva za razne metale predstavljala prvu iskoristivu kovinu, te da je to bio bakar, a da su riječi za broncu i željezo kasniji semantički razvoji. Što se tiče plemenitih metala, za njihove nazive ne možemo biti sigurni jesu li potekli od zajedničkog pretka ili su nastali neovisnim razvojem jer su gotovo svi nazivi za zlato i srebro povezani s bojom i izgledom metala.³⁴ No gotovo je sigurno da su Praindoeuroljani bili upoznati sa srebrom jer je naziv za njega gotovo sigurno indoeuropskog podrijetla (ibero-keltski *silapur /silapur/*, staronordijski *silfr*, staroengleski *seolfor*, gotski *silbur*, litavski *sidabras*, ruski *serebro*), a možemo ju rekonstruirati kao *silVbVr – gdje V predstavlja nepoznate samoglasnike.³⁵

Rječnik koji se odnosi na kola često se smatra jednim od najzanimljivijih dijelova rekonstruiranog leksika. Zbog velikog broja riječi koje se odnose na kola, prijevoz kolima, nekoliko riječi za kotač, kao i za osovinu i glavčinu kotača, neupitno je njihovo postojanje u praindoeuropskoj kulturi. Neki arheolozi, kao C. Renfrew odbacuju lingvističko svjedočanstvo kada je u pitanju rekonstrukcija kulturnih predmeta tvrdeći da za riječ 'kotač' postoji sličnost između sanskrti i latinskog, ali da to ne znači nužno da su i Praindoeuroljani posjedovali takvo vozilo. No isključivanje takvih kasnih termina za Renfrewa je nužno, jer kako ćemo vidjeti kasnije, njegova teza smješta Indoeuroljane u povijest puno prije pojave kotača.³⁶ Andrew Sherratt tvrdi da su u kulturama azijske stepe i njihovih europskih susjeda vozila s kotačima najvjerojatnije bila i ostala kroz cijelo brončano doba znakom prestiža, a ne svakodnevna pojava, a to se odnosi i na lakša vozila s upregnutim konjima koja su ih naslijedila. Samo su na Bliskom istoku kola postala značajno obilježje rata, a tek su u prvom tisućljeću stepske skupine razvile

³³ David. W. Anthony, *The Horse, the Wheel and Language*, Princeton University Press, New Jersey, 2007, str. 200.

³⁴ J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, str. 154.-155.

³⁵ J.P. Mallory, D. Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, str. 79.

³⁶ J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, str. 157.-161.

nekakav oblik vojne nadmoći spram svojih susjeda, u kontekstu jahačkog ratovanja. Sve do tada su konj i jahač bili najbitniji element. No, bez obzira na to kotač je imao vrlo važan simbolički utjecaj i ideološku kontrolu kroz koje su ga elite u brončanom dobu mogle iskoristiti.³⁷

5.4. DRUŠTVENA STRUKTURA

Lingvističko svjedočanstvo upućuje na to da je praindoeuropsko društvo bilo patrilinearno i s muškom dominacijom, to jest patrijarhalno. Nemamo zajednički naziv za muža ili ženu, premda možemo rekonstruirati riječ **widheweh_a* 'udovica'. Ne možemo rekonstruirati zajedničku riječ za brak u praindoeuropskom jeziku, ali mnogi indoeuropski jezici upotrebljavaju isti glagol **wedh-* 'voditi (doma)' kada izražavaju čin ženidbe s mladoženjine točke gledišta. Odatle možemo zaključiti da je žena odlazila u mužev dom i dom njegove obitelji. Općenito otac zauzima ulogu strogoga gospodara, kao i očeva braća koja se, u patrilinearnom sustavu, natječu za položaj autoriteta nad svojim mlađim srodnicima. S druge strane, u patrilinearnom je sustavu ujak izvan nasljedne linije, a njegovo se ponašanje redovito svodi na ulogu osjećajnog i prijateljskog savjetnika. Čovjek je bio u osobito bliskom odnosu sa svojim ujakom, te da je imao istu ulogu prema sinovima vlastite sestre, koji su se nazivali indoeuropskim terminom **nepot-*.

Osim obitelji pojavljuje se još nekoliko institucija. Jedna od njih je klan. Postoje indicije koje upućuju na nekakav oblik aristokratskog vojnog sloja u praindoeuropskom društvu. Na vrhu najvišeg sloja praindoeuropske kulture bio je kralj. Jan Gonda i Emile Benveniste smatrali su da je riječ **h₃regs* označavala onog koji proširuje ili poseže, što je često metafora za službeno djelovanje kralja. Također je Benveniste smatrao da je prvotno značenje riječi bilo 'onaj koji je utvrdio što je ispravno'.³⁸ To je upućivalo na vođu koji se bavio održavanjem društvenog i moralnog reda, a ne na svjetovnog vladara koji silom upravlja svojim područjem. On smatra da je indoeuropski kralj možda imao više svećenički karakter. Ove su tvrdnje osporavali kasniji lingvisti, među njima Andrew Shler, tvrdeći da korijen riječi nije 'poredati u ravnu crtu' već 'biti učinkovit, imati *moć*'.³⁹

³⁷ Marsha Levine, Colin Renfrew, Katie Boyle, Prehistoric steppe adaptation and the horse, McDonald Institute Monographs, McDonald Institute for Archeological Research, Cambridge, 2003. Andrew Sherratt, The Horse and the Wheel: the Dialectics of Change in the Circum-Pontic Region and Adjacent Areas, 4500-1500 pr. Kr., str. 247.

³⁸ J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 160.

³⁹ J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 156. -159.

5.4.1. DUMEZILOVA TRIOBA FUNKCIJA U DRUŠTVU

Jedan od najutjecajnijih strukturalnih pristupa u analiziranju praindoeuropskog društva predložio je Georges Dumezil. Prema njemu, praindoeuropsko društvo, pogotovo slobodni muškarci, bilo je podijeljeno na tri osnovna aspekta ili "funkcije". Prva se funkcija odnosila na suverenost i religiju, a bila je utjelovljena u svećenicima i kraljevima koji su čuvali vjerski i pravni poredak. Druga je funkcija bila vojna sila i nju je predstavljao ratnički sloj. Treća je funkcija bila plodnost, utjelovljena u poljoprivrednicima i ostalim obrtnicima.⁴⁰ Dumezilova teorija posebno se dobro odražava u indoeuropskoj religiji. Treba napomenuti da su ta obilježja hipotetskog indoeuropskog društva većinom osnovana na tradicionalnoj teoriji o indoeuropskom podrijetlu, i da se s njima neki znanstvenici, kao što je Colin Renfrew, ne slažu u potpunosti.

Dakle, motrenjem najnovijih elemenata naslijeđenog indoeuropskog rječnika, većina njih se ne pojavljuje u Euroaziji prije četvrtog tisućljeća prije Krista. Najranija kola s kotačima očito su pojava iz četvrtog tisućljeća, bez obzira na to pojavljuju li se u Mezopotamiji, na Kavkazu, u crnomorsko-kaspijskoj stepi ili uzduž Dunava. Čini se da je konj prvi puta pripitomljen oko početka četvrtog tisućljeća, a kovine poput srebra rijetko se pojavljuju igdje u Euroaziji prije četvrtog tisućljeća prije Krista. Stoga okvirno možemo uzeti da je 4500 godina prije Krista najranije vjerojatno vrijeme za kulturu koja se može rekonstruirati na temelju rječnika indoeuropskih jezika. Dakle, općenito govoreći, zagovornici tradicionalne teorije za Indoeuroljane kažu da su oni bili kasnoneolitičko ili eneolitičko društvo koje se počelo osipati u razdoblju od 4500 do 2500 godine prije Krista.⁴¹

5.5. INDOEUROPSKA RELIGIJA I MIT

Sve starije indoeuropske religije bile su politeističke, kao što je bila i praindoeuropska religija. Nemoguće je rekonstruirati cijelu praindoeuropsku religiju, jedino što je moguće rekonstruirati su imena glavnih božanstava, mitovi i nekolicina elemenata religijskih rituala. Općenito se samo nekoliko naziva božanstava može sa sigurnošću rekonstruirati. Na primjer, većina poznatih grčkih i rimskih bogova imaju imena nepoznate etimologije, a neki (kao Afrodita) semitskog su porijekla. Ostali, kao Venera i germanski bog Woden (Odin), imaju imena koja potječu iz indoeuropskih korijena, ali nemaju srodnih božanstava u ostalim granama. Očito je da je došlo do značajnih primjena u jezicima koji su potekli od praindoeuropskoga.

⁴⁰ B. W. Fortson IV, *Indo-European Language and Culture*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004., str. 18.

⁴¹ J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit*, str. 162.-163.

5.5.1. PRAINDOEUROPSKI BOGOVI

Predodžba o tome kako su Praindoeuroljani shvaćali svoj odnos prema bogovima može se vidjeti u etimologiji njihovog naziva za 'ljudsko biće' - praindoeuropski termin izveden je iz riječi za 'zemlju', što svjedoči o koncepciji ljudi kao 'zemljanima' u usporedbi sa stanovnicima nebesa. Još jedna usporedba nam ukazuje na taj odnos, a to je vrlo raširena uporaba riječi 'smrtnik' kao sinonim za 'čovjek' nasuprot besmrtnim bogovima. Pošto su za Indoeuroljane bogovi prvotno bili nebeska bića, ne iznenađuje da su najsigurnije rekonstruirani bogovi praindoeuropskog panteona povezani s nebom i meteorološkim fenomenima. Bogovi su većinom muškog roda. Općenita riječ 'bog' derivat je korijena sa značenjem 'sjaj' vedrog neba; potomci te riječi uključuju vedski *devas*, latinski *deus*, staroirski *dia*, litavski *dievas* (ali ne i grčki *theos* koji potječe od drugog korijena). Isti korijen 'sjati' može se pronaći i u imenu vrhovnog boga praindoeuropskog panteona koji se zvao Otac Nebo (Father Sky), ime koje se može sigurno rekonstruirati iz sanskrta *dyaus pitar*, grčkog *Zeu pater*, latinskog *Iu-piter*. Drugo vrlo važno muško božanstvo je Sunce. U mnogim indoeuropskim tradicijama njegov prelazak preko neba zamišljen je kao vožnja u kočiji, i iako je vjerojatno naslijeđen, taj motiv nikako ne može biti stariji od izuma vozila s kotačima, koji su bili kasniji dodatak praindoeuropskoj kulturi. Indoeuroljani su imali i boga gromovnika, najvjerojatnije zamišljen s čekićem ili sličnim oružjem. On je prisutan u većini indoeuropskih religija (Thor u germanskoj, Perkunas u litavskoj, Perun u staroslavenskoj). Uz ta muška božanstva može se rekonstruirati i božica Zora.⁴²

5.5.2. DUALIZAM KAO VRLO VAŽAN ASPEKT MITOLOGIJE I DRUŠTVA

Vrlo važna pojava u indoeuropskom mitu jesu božanski blizanci. Dumezil je predložio i dualistički obrazac koji presijeca njegovu trodiobu funkcija u indoeuropskoj ideologiji. Prva, ili funkcija vlasti, izražena je bogovima koji se pojavljuju u paru: Varuna – Mitra, Jupiter – Dius Fidius, Odin – Tyr. Božanski blizanci pružaju još očitiji primjer dualizma.

Značenje blizanaca u indoeuropskoj mitologiji lako je sagledati u indoeuropskim mitovima o stvaranju svijeta. U iranskim, indijskim, rimskim i nordijskim mitovima o postanku,

⁴² B. W. Fortson IV, *Indo-European Language and Culture*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004., str. 22.-24.

ime pretka čovječanstva može se povezati s indoeuropskom riječi **yemos* koja znači 'blizanac'. Germanski i irski mit o postanku kaže da su ta dva naroda potekla od braće blizanaca. Analiza svih tih priča pokazuje da su Indoeuroljani vjerovali da su praoci čovječanstva bili **Čovjek* (indijski *Manu*, Germanski *Mannus*) i **Blizanac* te da je toga posljednjeg brat žrtvovao i izrezao kako bi od njega nastalo čovječanstvo. Dualizam seže duboko u indoeuropsku ideologiju, pa ga možemo prepoznati u načinu na koji su Indoeuroljani tretirali smjerove, desno i lijevo gdje desno ima pozitivnu konotaciju a lijevo negativnu. Ova opreka ima i spolni karakter, jer se desno pripisuje muškom, a lijevo ženskom. Nadalje, opreka se prenosi i na strane svijeta: povoljni jug leži desno (sanskrske i irske riječi za 'desno' znače i 'jug'), dok lijevo leži zloćudni sjever, što dokazuje da su se Indoeuroljani orijentirali okrećući se prema istoku.⁴³

5.5.3. VAŽNOST VATRE U RELIGIJSKOM ŽIVOTU

Zanimljiva je činjenica o rekonstruiranom praindоеuropskom rječniku da se i 'vatra' i 'voda' mogu izraziti različitim terminima, jednim u živom rodu i jednim u neživom - iz toga se mogu iščitati dva koncepta vatre i vode, kao živa bića i kao tvari. Najdramatičniji odraz potonjeg vidi se u božanskoj ulozi vatre u mnogim indoeuropskim tradicijama. Dokazi o štovanju vatre kao dijelu praindоеuropskih kulturnih običaja vrlo su šturi, ali u isto vrijeme i vrlo intrigantni. U vedskom razdoblju u Indiji štovan je bog Agni (doslovno 'Vatra'), a drevni iranski štovatelji zoroastrizma bili su poznati po štovanju vatre, premda je njihov bog imao drugačije ime, Atar (također doslovno 'Vatra'). Rimljani su obožavali kućni oganj i njegovu vatru u obliku božice Veste. Iako su imena ovih božanstava različita postoje sličnosti u vršenju obreda štovanja vatre: hram u kojem je gorila Vestina sveta vatra, za razliku od ostalih rimskih hramova, bio je okruglog tlocrta, a ognjištu u drevnoj Indiji bio je pripisan okrugli oltar, za razliku od kvadratnog kakav se koristio za javni obred.

5.5.4. KONJSKA ŽRTVA I RITUAL

Indijske, rimske i irske tradicije, indirektno i anatolijske, svjedoče nam o važnosti rituala konjske žrtve, posebno pri posvećivanju kraljeva. Najviše podataka imamo o indijskom ritualu čiji su osnovni elementi bili žrtvovanje pastuha (posebno onog koji je bio smješten s desne strane

⁴³ J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 179.-180.

jarma), ritualni spolni odnos kraljice i mrtvog pastuha, te komadanje konja i raspodjela pojedinih dijelova. Slično ovom, u 12. stoljeću, Velšanin Giraldus Cambrensis u svom djelu *Topografija Irske* opisuje ritual koji je bio raširen među Ircima, a obuhvaćao je spolni odnos kralja s kobilom koja je zatim bila ubijena, skuhana, razrezana na dijelove, te su se njeni dijelovi na kraju jeli.

Iz ovoga možemo zaključiti da su Praindoeuroljani poznavali ritual za obnavljanje kraljeve dužnosti koji se sastojao od spolnog odnosa kraljice ili kralja s konjem, koji je zatim bio žrtvovan, raskomadan i podijeljen ostalim sudionicima u ritualu. Moguće je da su neki detalji novijeg datuma, kao što je biranje konja s desne strane jarma: vuča konja u paru ne pojavljuje se u arheološkim podacima sve do sredine trećeg tisućljeća prije Krista (što je najvjerojatnije nakon raspada prvotne praindoeuropske zajednice). I u Anatoliji postoje tragovi kraljevskog spolnog odnosa, ali bez konja, a što je vrlo zanimljivo, u hetitskom zakonu seksualni odnos sa životinjama bio je kažnjivo djelo, osim seksualnog odnosa s konjima i mulama.⁴⁴

5.5.5. DUMEZILOVA TRIOBA U INDOEUROPSKOJ RELIGIJI

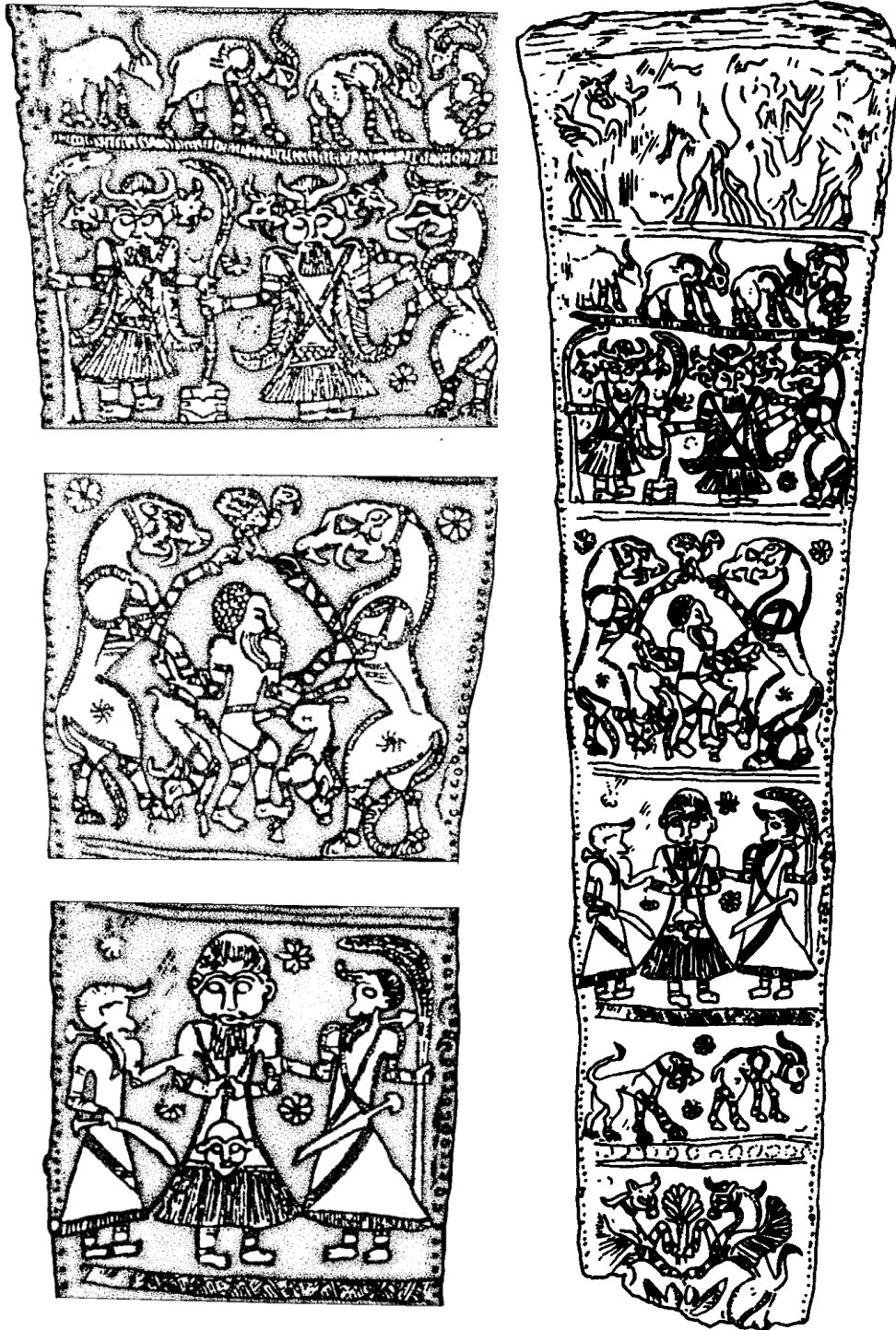
Već smo spomenuli Dumezilovu trodiobu funkcija u kontekstu praindoeuropskog društva, no može li se ona primijeniti i na religiju? Sam Dumezil tvrdio je da može. Ista se trodijelna podjela uvijek iznova uočava u mitologijama indoeuropskih naroda. Primjerice, Herodot bilježi kako je kraljevska titula među Skitima dodijeljena jednomu od trojice braće koji je mogao podignuti tri nebeska goruća predmeta koja su pala na zemlju: pehar, sjekiru i plug s jarmom. Prvi se predmet smatra simbolom funkcije obreda i vladanja, sjekira je oruđe rata, a plug s jarmom očito simbolizira ratara. Prekapitolijsku trijadu u drevnome Rimu činili su vladar Jupiter, bog rata Mars, i zaštitnik naroda Kvirin. Trodioba nikako nije ograničena samo na božanstva, ona se može pronaći u svim vidovima društva. Na primjer, medicina je podijeljena na sličan način - prema Pindaru grčki iscjelitelj Asklepije liječi ozljede bajalicama, rane zarezima, a iscrpljenost travama i napicima. Ovakve usporedbe su u gotovo neograničene.

Premda trodijelni sustav pretpostavljen za Praindoeuroljane pruža i mogućnost arheološke potvrde, kroz povijest bilo je vrlo malo pokušaja da se to učini. Jedan od rijetkih pokušaja bio je onaj samog Dumezila da analizira jednu od brončanih ploča iz Luristana s obzirom na indoeuropsku mitologiju. Radi se o brončanom tobolcu koji datira iz 8. ili 7. stoljeća prije Krista, koji je ilustriran sa sedam prikaza, od kojih se najviši i najniži mogu odbaciti kao ukrasi. Tri središnja friza pružaju, prema Dumezilu, ikonografsko svjedočanstvo o

⁴⁴ B. W. Fortson IV, *Indo-European Language and Culture*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004., str. 24.

indoeuropskom sustavu trodiobe. Na gornjem prikazu dva su lika simbolički povezana time što oba drže istu palmu u sredini. Lijevi lik stoji kraj oltara, što je jasna veza s religijskom funkcijom, dok desni lik stoji kraj krave ili bika. Dumezil tu naglašava da je bik bio životinja posvećena Mitri te poistovjećuje ta dva lika s Mitrom i Varnom. Srednji prikaz oslikava lik koji stoji između dva lava s pticom iznad glave. Dumezil tvrdi da je to vjerojatno slika Indre, indijskog ratničkog boga. Od 36 spominjanja ptica u *Rg-vedi* 23 je povezano s Indrom, dok se preostalih 6 pojavljuje uz Marute, Indrinu ratničku družinu. Dvanaest od trinaest spominjanja lava u *Rg-vedi* povezano je s Indrom ili Marutima. Na donjem su prikazu dva lika koji se tumače kao indijski božanski blizanci Asvini, oni pomažu starijem liku, što je ikonografski prikaz događaja u *Rg-vedi* kada blizanci pomlađuju starca.⁴⁵

⁴⁵ J. Mallory, Indoeuropljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 167.-170.

Sl. 4: Brončani poklopac tobolca iz Luristana - tri slike detaljno prikazane predstavljaju likove iz triju indoeuropskih funkcija (James Mallory, *In search of Indo-Europeans*, str. 134.)

6. PROBLEMATIKA PRADOMOVINE

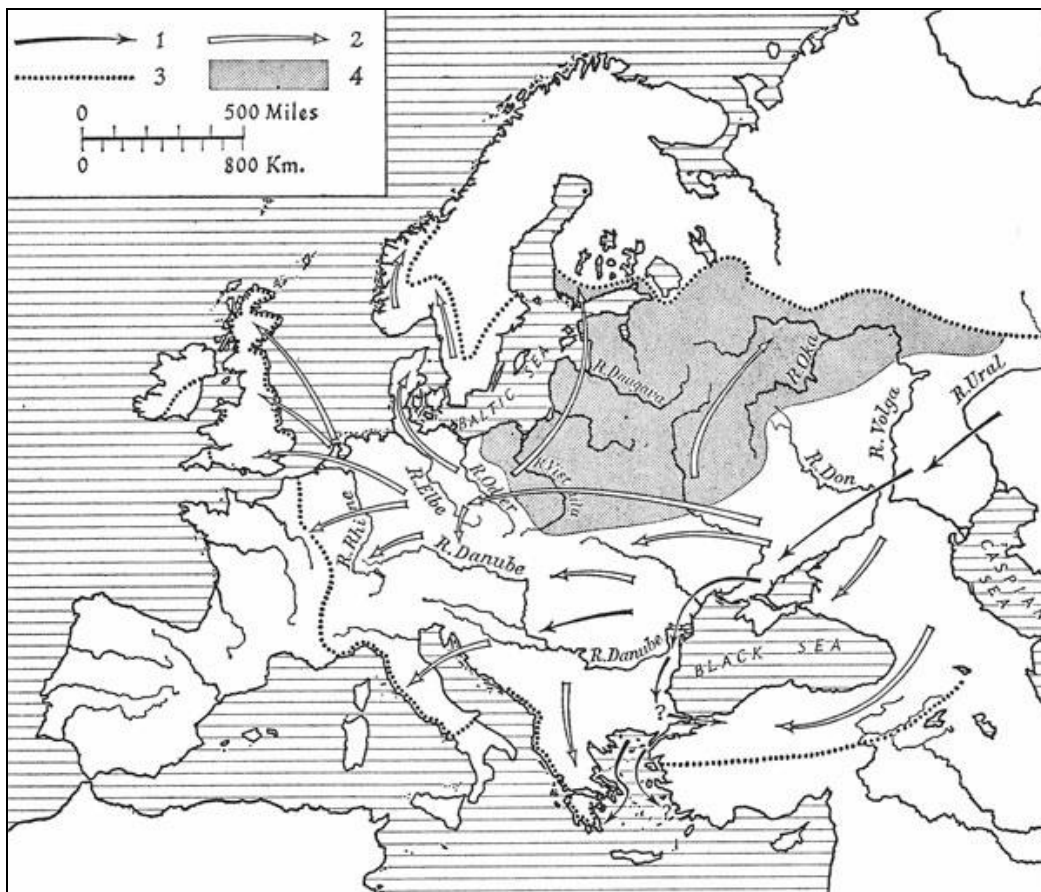
Nijedno pitanje u indoeuropskim znanostima ne izaziva veće prepirke i kontroverze kao pitanje njihove domovine. Niz ponuđenih rješenja je ogroman, kako i sam Mallory navodi na početku poglavlja o problemu indoeuropske pradomovine: *Započnimo traganje za pradomovinom Indoeuroljana zavodljivo optimističnom tvrdnjom da je ona zapravo već utvrđena. Jer tko bi tražio dalje na sjever od Lokomanye Tilaka i Georga Biedenkappa koji su pratili najstarije Arijece do Sjevernog pola? I tko bi zamislio tu pradomovinu dalje na jug od sjeverne Afrike, dalje na zapad od Atlantika i dalje na istok od obala Tihog oceana, što su sve područja koja su se navodila kao "kolijevke" Indoeuroljana. To traganje za korijenima Indoeuroljana očarava poput električnog svjetla na otvorenom za ljetne noći: ono privlači sve vrste istraživača i samoukih znalaca koji znaju držati pero u ruci. Ono također pokazuje zamjetnu sposobnost zasljepljivanja i znanstvenika izvanrednih sposobnosti koji su spremni zalutati i onkraj razumne spekulacije da bi pokazali još jedan primjer akademskog ludila.*⁴⁶

Mallory u tom citatu navodi mnogo teorija koje su se kroz povijest pojavile, ali isto tako vrlo brzo bile odbačene kao nemoguće. No, neke su se zadržale kao moguće ili najvjerojatnije, dok druge probijaju svoj put pokušavajući pobiti ostale. Trenutno je aktualno nekoliko teorija o podrijetlu Indoeuroljana. C. Renfrew 1987. godine predlaže teoriju po kojoj su se indoeuropski jezici proširili Europom s pojavom poljoprivrede u vrijeme neolitika. Njegova teorija implicira da se radi o stabilnom valu napredovanja iz Grčke od 7000 godine prije Krista sve do sjeverne Škotske do 3000 godine prije Krista. Suprotno tome, G. Childe i M. Gimbutas najpoznatiji su zagovornici 'Kurgan' kulture iz južne Rusije kao izvorne indoeuropske kulture, koja se pojavila oko 4000. godine prije Krista ili malo ranije. Ostali još uvijek sugeriraju sjevernu Europu, središnju Aziju ili sjevernu Indiju kao pradomovinu. Sve te pretpostavke većinom su osnovane na arheološkim nalazima jer su zamijećene sličnosti u načinu pokapanja (kurgani), keramici i tako dalje. Postoji čak i skupina znanstvenika koji tvrde da se indoeuropski jezici Europom i južnom Azijom šire sve od paleolitika, to jest od prije 10 000 godina prije Krista (primjerice - Alinei 2003. godine).

⁴⁶ J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 183.

6.1. KURGAN TEORIJA

Najprihvaćenija doktrina o podrijetlu Indoeuroljana u Europi izgrađena je na pretpostavci o indoeuropskoj invaziji ratobornih nomada na konjima. Zadnja i najutjecajnija verzija ove teorije bila je takozvana *kurgan* teorija, predložena od strane litvanske arheologinje Marije Gimbutas, a trenutno ju zastupa i brani irski arheolog James Mallory, prema kojem su Praindieuroljani bili nomadi ratnici koji su gradili kurgane (nadgrobne humke) na stepskom području današnje Ukrajine. Iz matičnog su područja, za koje Mallory smatra da je to bio prostor crnomorsko-kaspijske stepe, praindieuroljska kurgan plemena prvo naselila jugoistočnu Europu, zatim su u 3. tisućljeću, nakon što su se razvili u kulturu bojnih sjekira, indoeuroljski jezik prošili po cijeloj Europi u nekoliko valova.⁴⁷

Sl.5: Mogući put širenja euroazijske "kurgan" kulture u europu i proto-baltički prostor
(Marija Gimbutas, *The Balts*, str. 39.)

⁴⁷Mario Alinei, Interdisciplinary and linguistic evidence for Palaeolithic continuity of Indo-European, Uralic and Altaic populations in Eurasia, with an excursus on Slavic ethnogenesis, Conference Ancient Settlers in Europe, Kobarid, 29.-30. svibnja 2003., str. 1.-3.

6.1.1. TEORIJA MARIJE GIMBUTAS

Marija Gimbutas svoju je teoriju iznijela na osnovi lingvističkih i arheoloških dokaza. No, u nedostatku pisanog teksta, razumijevanje nematerijalnog aspekta društva nije moguće postići samo kroz opisivanje pronađenih predmeta. Zbog toga je Marija Gimbutas razvila *arhaeomitlogiju* - interdisciplinarni pristup proučavanju koji kombinira arheologiju, mitologiju, etnologiju, folklor, lingvističku paleontologiju i proučavanje povijesnih dokumenata.⁴⁸ Ona je tvrdila da velike nakupine arheoloških nalaza u istočnoj Europi i zapadnoj Aziji, te rekonstrukcija prapovijesnih kultura u istočnoj Europi, središnjoj Aziji i južnom Sibiru, upućuju na kretanja naroda od euroazijske stepe prema Europi i Maloj Aziji i asimilaciju ili nestajanje lokalnih neolitskih i eneolitskih kultura u Europi krajem trećeg i početkom drugog tisućljeća prije Krista.

Prema njoj se oko 2300.-2200. godina prije Krista javljaju prvi znakovi ekspanzije potpuno nove kulture koja je živjela na stepskom području sjeverno od Crnog mora, te iza Volge mogu pratiti sve do Balkana, na egejskom području i u zapadnoj Anatoliji, te vrlo brzo nakon toga i na baltičkom prostoru. Pripadnici kulture kurgan grobnica s Volge, južnih sibirskih stepa i prostora današnjeg Kazahstana neprestano su navirali prema zapadu. Posjedovali su prijevozna sredstva, specijalizirano znanje o uzgoju stoke, vrlo su se malo bavili poljoprivredom i živjeli su u malim, dobro organiziranim patrijarhalnim zajednicama.⁴⁹ Jedan od dokaza za takvo viđenje indoeuropske zajednice vidjela je u promjeni aspekta božanstava, teorije koju je razradila u svojim knjigama *The Goddesses and Gods of Old Europe* (1974.), *The Language of the Goddess* (1989.) i *The Civilisation of the Goddess* (1991.). Naime, ona je uvidjela razliku u sustavu takozvane Stare Europe u kojem se štovalo žensko božanstvo (vrlo često Velika majka ili božanstvo zemlje), a društvo je bilo matrilinearno i brončanodopskog indoeuropskog društva koje je bilo iznimno ratničko, štovalo je muško božanstvo neba, a društvo je bilo patrijarhalno.⁵⁰ Iskorištavanje prijevoznog sredstva i društvenog raslojavanja na ratničke i radničke klase Gimbutas je smatrala vrlo važnim čimbenikom koji je služio kao pokretač njihove mobilnosti i agresivnosti. Takva vrsta društvene strukture i gospodarstva bila je u potpunoj suprotnosti s onima lokalnih europskih neolitskih poljoprivrednih populacija koje su živjele u velikim

⁴⁸ Joan Marler, *The Iconography and Social Structure of Old Europe: The Archaeomythological Research of Marija Gimbutas*, Presented at the World Congress on Matriarchal Studies, "Societies in Balance," September 5-7, 2003, Luxemburg, str. 2.

⁴⁹ Marija Gimbutas, *The Balts, Thames and Hudson*, London, 1963., str. 37.-48.

⁵⁰ Kristina Berggren, James B. Harrod, *Understanding Marija Gimbutas*, *Journal of Prehistoric Religions* X, 1996., str. 70.-73.

zajednicama i očito su imale matrijarhalni sustav. Nosioci kurgan kultura zasigurno su se njima nametnuli kao vrhovni gospodari. Pokorene su europske neolitske kulture kao što je kultura obojane keramike na Balkanu, kultura ljevkastih pehara (TRB kultura) u središnjoj i sjeverozapadnoj Europi, te sakupljačka kultura istočno-baltičkog područja i središnje Rusije. Ipak, prošlo je najmanje nekoliko stotina godina prije nego su se stare kulture raspale ili asimilirale.

Dalje Gimbutas tvrdi da arheološki elementi kurgan kulture potpuno potvrđuju sliku njihova društva koju smo dobili iz zajedničkih riječi indoeuropskih jezika. Iz uspoređivanja jezika možemo zaključiti da su pripadnici kurgan kulture poznavali poljoprivredu, a u grobovima i nastanjenim lokacijama pronađene su i zdjele pune prosa ili zrna pšenice. Svi lokaliteti na kojima se živjelo, kao i grobovi, govore nam da je uzgajanje stoke bila glavna preokupacija i najvažniji izvor hrane. Kostii ovaca, koza, goveda, pasa i konja ima na pretek, a to se vidi i u jezičnim izvorima jer su svi nazivi za domaće životinje očuvani. Nema sumnje da su meso pripitomljenih životinja i ostali životinjski proizvodi činili osnovni izvor hrane pripadnika kurgan kulture, kao i kasnije Indoeuroljanima.

Pripadnici kurgan kulture upoznali su se s metalom nekoliko stoljeća prije kraja trećeg tisućljeća prije Krista. Svoje su znanje o metalurgiji stekli od lokalnih stanovnika Bliskog istoka, Transkavkazja, Anatolije i Transilvanije. Ubrzo su nakon toga postali vrsni metalurzi i igrali su važnu ulogu u pojavi brončanog doba u Europi i u iskorištavanju izvora bakra u planinama središnje Europe. Postojanje prijevoznih sredstava potvrđuju nam i arheološki nalazi kurgan kulture i riječi u indoeuropskim jezicima. Gotovo svi imaju korijen *-vegh* u riječi koja opisuje vozilo. Što arheološki znamo o njihovom načinu stanovanja i društvenoj strukturi također se u potpunosti slaže s lingvističkim podacima. Pripadnici kurgan kulture svoja su utvrđena naselja na uzvisinama organizirali uz visoke riječne obale. Njihovi se najstariji *akropolis* datiraju u bakreno doba i nastavljaju se kroz kasniju prapovijest i povijest svih indoeuropskih naroda. Kuće kurgan kulture bile su male, pravokutne drvene građevine, imale su jednu prostoriju ili jednu prostoriju s trijemom, zidovi su bili od isprepletenog pruća obloženi zemljom, a krov je bio poduprt redom okomitih stupova.

Marija Gimbutas se s lingvistima slaže i po pitanju podjela na ratničke i radničke klase koja je posvjedočena rječnikom, tvrdeći da se podjela može vidjeti i u kurganskim grobovima: s jedne strane imamo mnogo siromašnih grobova u kojima nalazimo samo kremenii nož ili zdjelu, dok s druge strane imamo iznimne, grobove s bogatim priložima koji su vjerojatno pripadali poglavicama. Grobovi upućuju na superioran položaj muškarca u obitelji, za koje se čini da su

imali neograničena prava vlasništva nad vlastitom ženom i djecom. Česti dvostruki grobovi muškarca i žene upućuju na običaj ritualnog samoubojstva udovice.

Navodi da lingvisti više ne govore o jedinstvu indoeuropskog materinjeg jezika - čak se i u svojim ranim stadijima prije razdvajanja vjerojatno sastojao barem od nekoliko dijalekata. Čini se da arheologija podupire ovu hipotezu, jer je prije pojave kurgan kulture na Balkanu, Anatoliji, središnjoj i sjevernoj Europi, sjeverno od Crnog mora bilo mnogo miješanja kultura. Pokretač je došao s prostora donjeg toka Volge i istočno od Kaspijskog jezera, i vjerojatno je to bio lančani pokret. Razne indoeuropske skupine koje su se formirale u Europi nakon ekspanzije, na početku su bile usko vezane uz početnu kulturu Indoiranskog bloka i preteču kulture Toharaca što pokazuje veza između sanskrta i grčkog, armenskog, slavenskog i baltskog, s jedne strane, te između toharskog i grčkog, tračkog, ilirskog, slavenskog i baltskog, s druge strane. Zbog velikog područja širenja preko europskog kontinenta i zamjetnog miješanja s lokalnim europskim kulturama, kurgan kultura u Europi se raspala na niz odvojenih skupina. Početne zajednice koje će kasnije postati Slaveni, Balti, Germani i ostali, pojavljuju se krajem prvog stoljeća drugog tisućljeća prije Krista.

Početke većine indoeuropskih skupina ona opisuje kao više-manje simultane. Kretanje kurgan kulture išlo je preko donjeg toka Dnjepra u smjeru središnje Europe prema Baltičkom moru. Jedna se skupina smjestila uz istočnu obalu Baltika, sve do jugozapadne Finske na sjeveru. Druga se skupina, koja je sa sobom donijela kulturne elemente, probila s prostora srednjeg Dnjepra do gornjeg toka Dnjepra i Volge i prostora rijeke Oke u središnjoj Rusiji.

Između Danske i Litve, u Njemačkoj, Češkoj, Slovačkoj i Poljskoj došljaci su naišli na neolitske starosjedioce koji su se bavili poljoprivredom. Na istočno-baltičkom području i pošumljenoj središnjoj Rusiji naišli su na lovce i ribolovce. Proces hibridizacije i međusobnih utjecaja koji je trajao nekoliko stotina godina može se vidjeti i u arheološkim nalazima. Kompleks nalaza koji su u arheološkoj terminologiji poznati kao kultura "kuglastih amfora" je hibridan, sastavljen od kulture ljevkastih pehara i kurganskih elemenata koji su bili izraženiji, pa su se kroz nekoliko stoljeća obilježja kulture ljevkastih pehara u potpunosti izgubila. Od ranog 2. tisućljeća na prostoru kulture ljevkastih pehara pa čak i sjeverno od nje, u južnoj Švedskoj, sjevernoj Norveškoj sve do istočnog Baltika, možemo pronaći jedinstvenu kulturu koja se obično naziva kultura vrpčaste keramike ili kultura bojnih sjekira. To je zapravo vrsta kurgan kulture koja je razvila lokalna obilježja posuđujući elemente kulture ljevkastih pehara. Keramika ukrašena utiskivanjem tekstilne vrpce i kamene bojne sjekire s perforacijama bili su tipični predmeti za ovu kulturu. Oba su predmeta istočnog podrijetla: ukrašavanje zdjela utiskivanjem tekstilne vrpce vrlo je česta na zdjelama kurgan kulture u južnoj ruskoj stepi dok su kamene

bojne sjekire bile imitacija kavkaskih bakrenih sjekira. Iznenaduje sličnost kulturnih elemenata širom cijele središnje Europe i južnih i istočnih obala Baltika. To je siguran pokazatelj puta širenja kurgan kulture.

Kurganska naselja i grobovi koji su tipizirani vrpčastom keramikom i bojnim sjekirama na prostoru koji je prije toga bio naseljen poljoprivrednicima, lovcima i ribolovcima u suprotnosti su s onima starijih stanovnika, a arheolozi u ovom slučaju ne mogu biti u krivu kada tvrde da su se pojavili novi ljudi i naselili se među poljoprivrednicima, lovcima i ribolovcima.

Ista se priča ponavlja i kod širenja nove kulture na prostore gornjeg toka Volge, gdje se kurgan lokaliteti klasificiraju kao Fat'janovo kultura. Kao i na istočno-baltičkom području, pridošlice su se na ruskom teritoriju raširili duž rijeka i osnovale mala sela na povišenim riječnim obalama, dok je lokalno stanovništvo nastavilo živjeti na obalama jezera i nižim obalama rijeka. Pripadnici kurgan kulture zauzeli su središnji dio Rusije i nisu se širili u sjevernu Rusiju. Na sjever mogu se pratiti sve do obala jezera Ladoga i južne Finske, ali tamo nisu preživjeli dugo. U tom sjevernom području ili su bili asimilirani od strane lokalnog stanovništva ili su se povukli nazad na jug. Od sredine drugog tisućljeća približna sjeverna granica kurgan kulture bila je duž sjeverne Latvije do gornjeg toka Volge. Oni koji su se bavili proizvodnjom hrane ostali su u pojasu gdje je klima bila blaža. Ovo više-manje odgovara prostoru bjelogoričnih šuma, što je gotovo isti prostor kao i izvorni prostor indoeuropske domovine ako ćemo vjerovati lingvističkim dokazima koji nam govore da je to bio prostor bjelogorične šume, gdje su rasli hrastovi i jabuke i gdje su vjeverice, zečevi, dabrovi, vukovi, medvjedi i losovi nastanjivali šumu. Prostor na kojem nailazimo na hrast i dabrove proteže se na sjever do južnih dijelova Skandinavije, a granica ide duž Finskog zaljeva i južno od jezera Ladoga i Onega. Sjeverna granica stabla jabuke je malo južnije od one hrasta.

M. Gimbutas navodi i izgled nositelja kurgan kulture kao još jedan dokaz o invaziji u Europi. Fizički tip pronađen iskapanjem kostura također pokazuje dolazak novih ljudi na prostor istočnog Baltika i središnje Rusije. Lubanje iz grobova kurgan kulture značajno se razlikuju u mjerama od lubanja pronađenih u grobovima lokalnog stanovništva. Lubanje pripadnika kurgan kulture izdužene su i europeidne, a one lokalnog stanovništva su srednje dužine ili kratke, širokih lica, spljoštenog nosa i visoko postavljenim očnim dupljama. Potonja obilježja općenito su slična onima ugrofinskih naroda zapadnoga Sibira. Nadalje, lubanje s lokaliteta lokalnoga stanovništva na prostoru Estonije pokazuju miješana obilježja te se za njih smatra da su kombinacija europeidnih i mongoloidnih elemenata. Njihov izgleda sličan je današnjim Mantima, Samojedima i Laponcima koji svi pripadaju uralskoj skupini. Europeidne lubanje iz grobova novih doseljenika na prostoru istočnog Baltika gotovo u potpunosti odgovaraju onima u

sjevernoj Poljskoj, što opet upućuje na difuziju duž obala Baltičkog mora. Lubanje iz Fat'janovo grobova također su vrlo slične, a sličan oblik pronađen je i u kurganskim grobovima u stepama uz donji tok Dnjepra. Miješanje tih dvaju tipova rasa započelo je odmah, jer znamo za nekoliko kurganskih grobova iz Estonije u kojima se pojavljuju lubanje s mongoloidnim obilježjima.

Što se tiče arheoloških dokaza, M. Gimbutas kaže da nam ne mogu reći jesu li pripadnici kurgan kulture koji su se naselili na baltičkom teritoriju i šumskim dijelovima Rusije govorili drugačiji jezik od ostalih indoeuropskih skupina. Kulturno su bili blisko povezani s ostalim pripadnicima kurgan kulture koji su nastanjivali središnji i sjeverozapadni dio Europe. Tijekom nekoliko stoljeća nakon 2000. godine prije Krista kulturne su se razlike razvile među kurgan skupinama, omogućavajući nastanak točnih granica njihove rasprostranjenosti. Ne znamo je li jezično razilaženje išlo istim tijekom, ali nema sumnje da je bilo pod utjecajem faktora kao što su širenje na veći teritorij i bliski susret s lokalnim, neindoeuropskim populacijama.

Tijekom nekoliko stoljeća nakon ekspanzije, kurgan kultura u središnjoj i sjevernoj Europi nije se mnogo mijenjala. Bila je to kultura još uvijek na eneolitskom nivou - to jest, još uvijek je imala kamenodopski karakter, usprkos činjenici da su se bakreni artefakti poput spiralnih krugova kao ukrasu za kosu žena, zatim bodeži i šila svakodnevno koristili. U grobovima većinom nalazimo zdjele, kamene bojne sjekire, glave sjekira, kremene vrhove strijela, noževe i strugalice, oruđe od kostiju i ogrlice od probušenih životinjskih zubi – inventar koji se ne razlikuje od onoga pronađenog u kurganskim grobovima južnoruskih stepa koji datiraju oko 2000. godine prije Krista i ranije. Razdoblje prije pravog metalnog doba u središnjoj Europi, dakle prije oko 1800.-1700. godina prije Krista, obilježila je adaptacija lokalnim uvjetima, te donekle dijeljenje na lokalne tipove. Individualni stilovi vrpčaste keramike koji su se razvili gotovo su jedini kriterij određivanja kulturnih granica između pojedinih tipova. Razlike, iako male, upućuju na trend priklanjanja lokalnom ukusu. Pojavile su se izrazito lokalne skupine, jedna sjeverno od Karpata, druga u srcu središnje Europe, te još jedna u sjevernoj Njemačkoj i južnoj Skandinaviji, ne spominjujući one još dalje na jug i zapad.⁵¹

6.1.2. MALLORY I TRADICIONALNA TEORIJA

James Mallory je suvremeni zagovornik teorije koju je postavila Marija Gimbutas i koja je gore opisana u kratkim crtama. No, on nije toliko sklon vjerovati u ratničku i osvajačku prirodu Indoeuroljana. Na kraju svoje knjige J. Mallory rekapitulira sve izneseno navodeći

⁵¹ M. Gimbutas, *The Balts*, str. 37.-48.

riječi Igora D'jakonova: „Možda će se naši čitatelji upitati: 'No, što vi mislite da se doista dogodilo?' Kada bih znao, razvio bih vlastitu teoriju umjesto da kritiziram tuđe teorije. Međutim, ako je dopušteno u tom kontekstu iznijeti neke pretpostavke, i ja ću iznijeti svoju.“⁵² D'jakonov je zatim predložio pradomovinu u jugoistočnoj Europi koja nije u skladu s Malloryjevim argumentima. Pa ipak, J. Mallory kaže da je potrebno barem pokušati rekapitulirati do sada izneseno, a to nam pruža i prikladnu priliku da zabilježimo neke probleme i mogućnosti za buduća istraživanja.

On tvrdi da se indoeuropski prajezik vjerojatno razvio iz jezika kojim su govorile zajednice lovaca i ribolovaca u crnomorsko-kaspijskom području. Nemoguće je pretpostaviti o kojim se jezicima i kojim predjelima točno radi, no moguć je i jezični kontinuum od Dnjepra na istok do Volge. Naselja su morala uglavnom biti ograničena na velike riječne doline i njihove pritoke, što je moralo dovesti do znatnog jezičnog grananja. Međutim, počeci uzgoja stoke i pripitomljavanje konja omogućili su iskorištavanje otvorene stepe. Zajedno s uvođenjem kola s kotačima koje je uslijedilo na tom području, izrazito pokretljive zajednice mogle su dolaziti u redovite dodire sa sjedilačkim zajednicama u riječnim dolinama i u šumskoj stepi. Tijekom razdoblja kojemu obično pripisujemo rekonstruirani indoeuropski prajezik (4500.-2500. g. pr. Kr) većina je crnomorsko-kaspijske regije bila veliko područje međudjelovanja. Kao što je o jamnajskom kulturnom području opazio Nikolaj Merpert, gotovo trenutno širenje jednolikih ukopa preko velikih predjela u stepi upućuje na plemensku razinu društvenog ustrojstva.⁵³ Riječi su mogle slobodno prelaziti iz jednog dijalekta u drugi, a kasnije izoglose za koje se čini da preskaču zemljopisne granice, primjerice između grčkog ili germanskog i toharskog, mogle su biti rezultat takva međudjelovanja. Osim toga, možda su se govorile i više varijante indoeuropskog prajezika, suprotstavljene nižima, što bi moglo objasniti zašto neke jezične skupine čuvaju pojedine riječi, a druge nemaju njihove odraze. Na istoku su i Praindoeuroljani i kasniji preci Indoiranaca bili u dodiru s govornicima ugrofinskog. Na zapadu se zajednički ratarski rječnik europskih jezika mogao razviti uz srednji Dnjepr ili u dodiru s mnogobrojnim tripoljskim naseljima u južnoj Ukrajini.

Budući da je razdoblje od 4500. do 2500. godina prije Krista arbitrarni odsječak jezičnih procesa na crnomorsko-kaspijskom području, teško je izabrati koje od kultura te regije možda nisu bile indoeuropske. S Marijom Gimbutas, koja tradicionalno odbacuje kulturu Dnjepr-Donec kao genetski različitu od kurganske skupine kultura jer je imala različito gospodarstvo, pokapala je svoje mrtve u skupnim jamama i bila obilježena drukčijim, masivnijim tjelesnim

⁵² J. Mallory, *Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla*, str. 337.

⁵³ Isto, str. 338.

tipom, se ne slaže. On tvrdi da budući da je ta kultura cvjetala i izumrla tijekom praindoeuropskog razdoblja i pridonijela oblikovanju kulture Srednji Stog, a možda i samarske kulture, koje smatramo mogućim ranim Indoeuroljanima, i ona je mogla biti sastavnicom cjelokupnog jezičnog kontinuuma koji se razvio u indoeuropski prajezik.

Za istočnu granicu indoeuropske pradomovine J. Mallory kaže da je nesigurna, barem u petome i ranom četvrtom tisućljeću prije Krista. Možda će buduća istraživanja istočno od Urala otkriti kulture genetski povezane s onima u području Volge i Urala te ćemo biti prisiljeni proširiti sferu međudjelovanja dalje na istok. Međutim, za sada arheološki nalazi upućuju na ekspanziju prema istoku preko stepe i šumske stepe s početkom u kasnom četvrtom tisućljeću. Oni koji su dosegнули daleku istočnu periferiju, utemeljili su kulturu Afanasjevo, a njihov položaj i izolacija od ostalih stepskih plemena upućuju na zaključak da su od njih postali preci Toharaca.

Nakon ekspanzije Indoeuroljana do Jeniseja, indoiranski su se jezici pojavili u trećem tisućljeću prije Krista na velikom području između Volge i Kazahstana. Iz toga su ishodišta pomalo lutali prema jugu kroz protourbane zajednice središnje Azije. U drugome su tisućljeću indoiranskim govorila plemena južno od Kaspijskog jezera, a vjerojatno i u Afganistanu i sjevernom Pakistanu, odakle su se na kraju spustili na jug, u dolinu Inda. Istočnoiranska plemena su se zatim proširila na istok do Jeniseja i na zapad preko crnomorsko-kaspijskog područja gdje su nam ostavila mnoga imena velikih rijeka sjeverno od Crnog mora.

Dovodeći Irance u crnomorsku regiju u razmjerno novije vrijeme, napominje da ne dijeli mišljenje mnogih znanstvenika koji su zamišljali da su Indoiranci dominirali cijelom crnomorsko-kaspijskom stepom od eneolitičkog razdoblja nadalje. Naprotiv, on smatra da su eneolitičke kulture govorile uglavnom neizdiferenciranim (ili barem anonimnim) indoeuropskim, te da su eneolitske provale na Balkan izveli jezični predci mnogih europskih i anatolijskih jezika. Stoga je cijela crnomorsko-kaspijska stepa bila područjem interakcija kojima se može objasniti zašto grčki, armenski, (možda) trački, iranski i indoarijski izdvajamo kao veliki kontinuum koji dijeli određeni broj jezičnih novotvorina. Smještanje toga kontinuuma u treće tisućljeće prije Krista pokazuje da one Indoeuroljane od kojih su potekli anatolijski jezici moramo izvesti iz crnomorsko-kaspijskog područja još ranije. Ono što tražimo jest širenje u kasnome petom ili ranome četvrtom tisućljeću prije Krista, a vidjeli smo da postoje dvije mogućnosti. Postoji prijeporno svjedočanstvo o prodoru iz crnomorske stepe na Kavkaz, a možda i u istočnu Anatoliju, tijekom četvrtog tisućljeća prije Krista. Ako bi se to svjedočanstvo moglo ojačati i pratiti na zapad i jug, gdje poslije imamo zapise o govornicima anatolijskih jezika, tada bi to bilo najvjerojatnije. Za sada se, međutim, svjedočanstvo o seobi preko Anatolije sa sjeverozapada čini privlačnijim. Time bismo anatolijske dijalekte povezali s ranim brončanodobnim kulturama

oko Troje, a posredno i s balkansko-podunavskom regijom. Stoga se najranije svjedočanstvo o prodorima iz stepa na Balkan, oko 4000 godina prije Krista, može povezati s Indoeuroljanima koji su prenijeli svoj jezik u sjeverozapadnu Anatoliju. Daljnji je jezični razvoj redaka grčkog, armenskog, tračkog, frigijskog, ilirskog i nekih od indoeuropskih jezika Italije slijedio neprekidne seobe naroda iz stepe u jugoistočnu Europu tijekom cijeloga četvrtog i trećeg tisućljeća prije Krista.

J. Mallory zaključuje govoreći da ako mu preostaje izbor između nepotvrđenog arheološkog modala i onoga koji se čini lingvistički nevjerojatnim, radije izabire onaj prvi nadajući se da će ga svjedočanstvo u budućnosti potvrditi.⁵⁴

6.2. ANATOLIJSKA HIPOTEZA

Neolitska teorija (takozvana Anatolijska hipoteza) može se vrlo kratko definirati kao teorija mirne invazije Praindoeuroljana kao izumitelja poljoprivrede u Europu predložena od strane Colina Renfrewa. Službeni naziv je teorija neolitskog širenja. Osnovana je na zaključcima da bez postojanja ikakvih arheoloških nalaza o bilokakvoj većoj invaziji na Europu u bakrenom dobu, jedini trenutak u europskoj prapovijesti koji bi se mogao poklapati s tako velikim promjenama kao što je predložena indoeuropeizacija Europe jest početak bavljenja poljoprivredom u 7. tisućljeću prije Krista. Kako je poljodjelstvo poteklo iz Male Azije ili Anatolije, a arheolozi nisu pronašli nikakve ostatke koji ukazuju na njeno širenje iz južne Europe, Renfrew je zaključio da su ti prvi poljoprivrednici bili Paindoeuroljani odgovorni za uvođenje indoeuropskog u južnu i središnju Europu, te da je svako naknadno širenje indoeuropskog započelo upravo iz ova dva područja zajedno sa širenjem poljoprivrednih tehnika. A kako je nametnuti element posebno vidljiv unutar dvije najranije neolitske kulture južne Europe, koje obje datiraju iz 7. tisućljeća, dakle balkanski kompleks i impresso kultura na zapadnom i središnjem Mediteranu, kao i kultura trakaste keramike u Njemačkoj i istočnoj Europi, koja datira iz 5. tisućljeća, ovo bi bile kulture koje predstavljaju dolazak indoeuropskih obilježja u Europu. Filozofija je te teorije da su Praindoeuroljani, daleko od pretpostavke da su bili ratnici koji su osvojili i zauzeli Europu čisto vojnom silom, zapravo izumitelji poljoprivrede i da su Europu osvojili kulturnom i intelektualnom nadmoći.⁵⁵

⁵⁴ J. Mallory, Indoeuroljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, str. 337.-341.

⁵⁵ M. Alinei, Interdisciplinary and linguistic evidence for Palaeolithic continuity of Indo-European, Uralic and Altaic populations in Eurasia, with an excursus on Slavic ethnogenesis, str. 3.

6.2.1. TEORIJA COLINA RENFREWA

Colin Renfrew svoju je anatolijsku hipotezu iznio u svojoj knjizi *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins* iz 1987. godine. U poglavljima o općenitoj problematici Indoeuroljana i problematici njihove pradomovine on započinje riječima poznatog lingvista Maxa Mullera koji je 1888. godine rekao da se pojam 'indoeuropski' odnosi se na jezik, a ne ljude ili skupinu ljudi. Naravno da su ljudi govorili jezike, ali to ne znači da ih trebamo nazivati 'Indoeuroljanima' ili 'Arijcima'. Iz toga se jasno vidi njegovo stajalište i mišljenje o paleolingvistici. Objašnjavajući Mullerovu izjavu Renfrew kaže: *Ako ja na primjer odrastem govoreći samo jedan jezik, kao semitski, i zatim naučim indoeuropski jezik, u pravom smislu riječi ja postajem Indoeuroljanin. A moja djeca, posebno ako im ovaj novi jezik postane prvi jezik koji govore, bit će Indoeuroljani iako su im oba roditelja govorila semitski i potječu iz drugačije kulturne pozadine.*⁵⁶ On tvrdi da je došlo do velikih zabluda o lingvistici i kulturnom podrijetlu jer jezik i kultura još uvijek nisu dobro razjašnjeni. Ponajviše, najozbiljnija je pogreška izjednačavanja rase i jezika. Pojam 'rasa' vrlo je često u prošlosti bio iskorištavan, i vrlo često uopće nije jasno što on uopće znači. Rasu je vrlo teško odrediti, pogotovo kada su u pitanju samo kosturni ostaci.

Ukoliko uspijemo razdvojiti jezik, rasu i kulturu na razuman način, početak razmatranja indoeuropske problematike uvijek mora biti proučavanje jezika. Jezik arheologu možda na prvi pogled ne znači puno, no kada počnemo govoriti o skupinama ljudi koji su govorili tim jezikom, o povijesnim okolnostima koje su uzrokovale njegovo širenje, tada smo zaista na polju arheologije.

C. Renfrew tvrdi da mnogo zabluda koje okružuju pitanje podrijetla indoeuropskih jezika dolazi od ideje da jezici sami po sebi nose sve potrebne dokaze kako bi se točno rekonstruirala i identificirala točna lokacija izvorne domovine. Rani entuzijizam komparativne metode doveo je do mišljenja da se usporedbom dviju riječi istog značenja u dva različita indoeuropska jezika može pronaći njihov zajednički predak u praindoeuropskom. Tako je rekonstruiran praindoeuropski jezik, prajezik (Ursprache) pranarod (Urvolk) u njihovoj pradomovini (Urheimat).⁵⁷

Smatra da je komparativna metoda i dalje vrlo korisna, pogotovo kada je u pitanju proučavanje odnosa indoeuropskih jezika, ali da se u zadnje vrijeme model 'obiteljskog stabla' na kojem početne ideje lingvističke paleontologije počivaju smatra prejednostavnim. Posuđenice

⁵⁶ C. Renfrew, *Archeology and Language: The puzzle of Indo-European origins*, str. 76.

(posuđene iz susjednih jezika) jezici prisvoje i nije ih uvijek lako raspoznati. Očito je da, na primjer, dva jezika usvoje nekoliko zajedničkih posuđenica u 1. stoljeću nove ere i da nam te riječi ne daju nikakav uvid u rječnik jezika izvornika kakav je on bio tisuću godina prije. Osnovni princip lingvističke paleontologije je taj da ako možemo jezičnom analizom pokazati da su Indoeuroljani imali riječ za određenu stvar u svom prarječniku, onda možemo zaključiti i da su poznavali tu stvar. No rizično je previše oslanjati se na ovaj tip istraživanja jer zaista postoji vrlo malo, točnije nekoliko, srodnih riječi u svim indoeuropskim jezicima. Stuart Piggott je to vrlo zanimljivo rekao citirajući A. B. Keitha: *shvatimo li lingvističke dokaze previše doslovno, mogli bi zaključiti da su prvi Indoeuroljani poznavali maslac ali ne i mlijeko, snijeg i stopala ali ne i kišu i šake.*⁵⁸

Za argument o rasprostranjenosti živih vrsta smatra da je malo bolje utemeljen, ali da i on ima svojih mana. Kaže da jednostavno uzeti kartu i na njoj nacrtati granicu unutar koje se pojavljuju određene vrste drveća koja imaju srodne riječi u indoeuropskim jezicima nama ne pokazuje teritorij na kojem su živjeli Praindieuroljani kako su neki tvrdili. Jer postojanje srodnih riječi, pa čak i identičnih riječi u raznim dijalektima i regijama ne ukazuje na to da se one sve odnose na istu stvar. Često se isticalo da crvendać (eng. *robin*) u Engleskoj ne označava istu pticu u Americi, iako se isto zovu. Tako da kada pronađemo riječi povezane s 'brezom' i 'bukvom' u nekoliko indoeuropskih jezika, ne moramo odmah misliti da je postojala neka zajednička riječ sa istim značenjem u praindieuropskom jeziku iz koje su te dvije riječi potekle.⁵⁹

Mario Alinei u svom djelu u kojem iznosi kritike i pohvale Renfrewovog rada o njemu kaže da je bio prvi znanstvenik koji je istaknuo kružnost u interdisciplinarnom odnosu između arheologije i lingvistike, kružnost koja je pridonijela kristalizaciji tradicionalne teorije.⁶⁰ Arheologija je započela od pretpostavke da su lingvistički zaključci koji se tiču indoeuropske prapovijesti pouzdani te se bazirala na njima u elaboriranju vlastitih ideja. Lingvistika se oslanjala na arheološkim interpretacijama Indoeuroljana, smatrajući ih neovisnima i objektivnima, iako su proizašle iz lingvistike. Ovo kritičko zapažanje je od velike važnosti jer pruža jedino moguće objašnjenje nejasnoća u izjavama kao što su "kako je arheološki prikazano" ili "kako lingvistički prikazano", koje su potpuno neosnovane, ali koje su pronašle svoj put u bezbroj priručnika o povijesnoj lingvistici i arheologiji.

C. Renfrew je, zajedno s francuskim arheologom Demouleom, jedan od prvih znanstvenika koji je istaknuo važnost Arijsaca i rasističke ideologije u stvaranju tradicionalne

⁵⁸ C. Renfrew, *Archeology and Language: The puzzle of Indo-European origins*, str. 81.

⁵⁹ Isto, str. 75.-81.

⁶⁰ M. Alinei, *Merits and limits of Renfrew's theory*, str. 1.

teorije, te u svrhu raščišćavanja izravne veze između razdoblja prve pojave rasizma krajem 19. stoljeća i arheoloških i lingvističkih teorija koje su bile u potpunosti elaborirane od strane nacističkog arheologa Gustava Kossinne. Uz to, on je pokazao čak i da su premise Kossinnine teorije (to jest rasna superiornost, kapacitet za osvajanje i širenje itd.) prihvaćene, ne bi bilo jasno zašto su Indoeuropljani *izabrali taj određeni trenutak za naglo širenje*, ili, figurativno rečeno, *zašto su ti Indoeuropljani skrivali svoju genijalnost tako dugo vremena provodeći u stepama u južnoj Rusiji, prije nego su se zaputili ispuniti svoju sudbinu*.⁶¹

C. Renfrew je također bio prvi znanstvenik koji je ukazao da su arheološke, antropološke i kulturne premise tradicionalne teorije još uvijek iste kao i one s kraja 18. i početka 19. stoljeća, te da treba inzistirati na procjeni njihove valjanosti. Od velike je važnosti Renfrewova kritika povijesne uloge koja je dodijeljena nomadstvu, koje se još uvijek interpretira, kao i u arheologiji i antropologiji 19. stoljeća, kao međurazdoblje između lova i poljoprivrede. Prema suvremenom mišljenju, nomadstvo ovisi o poljoprivredi kako bi opstalo, nastalo je iz njene srži, te mora nastaviti postojati zajedno s njom kako bi se ustalilo. Zapravo je tek u kasnom europskom neolitikumu došlo do "revolucije sekundarnih proizvoda", s inovacijama kao što je korištenje mliječnih proizvoda i korištenja životinja za vuču. Stoga je vrlo vjerojatno da se nomadstvo razvilo tek u tom razdoblju. Nomadsko stočarstvo razvija se tamo gdje poljoprivreda ne zadovoljava sve potrebe, ili, još češće, na graničnim područjima gdje je ustaljena poljoprivreda. U svakom slučaju, to je lokalna pojava, a ne posljedica dolaska nove populacije. Za samu kurgan kulturu, kojoj je pridana velika važnost u teoriji Marije Gimbutas, smatra se da je lokalna i da se razvila na granicama primarnih poljoprivrednih kultura.

Iako je C. Renfrew bio u krivu smatrajući neolitske kulture Cucuteni i Tripolje prvim kurgan kulturama, kaže Alinei, kao i u njegovoj pretpostavci da jezik nosioca kurgan kulture mora biti isti kao i pripadnika kultura Cucuteni i Tripolje, njegovo mišljenje metodološki, još uvijek ima fundamentalnu važnost.

Što se tiče tradicionalne lingvistike, koja se uvijek oslanjala na migracije kao primarni razlog promjene, C. Renfrew nas konačno upoznaje s interesom procesualne arheologije u unutrašnjim, ekološkim, socijalnim i ekonomskim procesima, koji objašnjavaju, prema novoj arheologiji, veliki dio razvoja prapovijesnih kultura. Da je došlo do značajnijih kretanja ljudi u prapovijesti, pogotovo tako širokih da su uspostavili potpuno novi jezični uzorak, arheologija bi morala moći otkriti ta kretanja. Također, čak i da je hipoteza o velikim migracijama prihvaćena,

⁶¹ C. Renfrew, *Archeology and Language: The puzzle of Indo-European origins*, str. 94.

nije objašnjeno *zašto bi govornici svih tih jezika lutali po Europi i zapadnoj Aziji tako neumorno, u nizu migracija, te tako stvorili uzorak različitih jezika koje imamo danas.*⁶²

S tog gledišta, kurgan teza očito je vrlo ranjiva: sličnosti u humcima kulture zvonastih pehara u zapadnoj Europi s humcima kurgan kulture, koji bi trebali dokazati indoeuropsko širenje, ništa ne dokazuju jer su skupni ukopi postojali dvije tisuće godina i prije pojave kurgan kulture. Veliki kulturni kompleksi tog razdoblja predstavljaju lokalne procese, čija interakcija pridonosi širenju novih ideologija. Ništa ne upućuje na etničke i lingvističke promjene.

Mariu Alineiu je također zanimljiva i Renfrewova rasprava o principima koje je usvojila tradicionalna teorija o Indoeuroljanima i arheologija koja ju podupire, u prvom redu s Kossinnom, prema kojem se Indoeuroljani mogu poistovjetiti s određenom vrstom keramike (u Kossinninom slučaju vrpčastom keramikom, za koju je smatrao da se raširila iz središnje Njemačke). Navodi i druge sinteze, kao ona samoga G. Childea (koju je kasnije i sam porekao, a preuzela ju je M. Gimbutas), sinteza Bosch-Gimpere, Giacoma Devota, Hughha Heckena i ostalih, koji su također pokušali ići ovim putem i nastojali identificirati hipotetsku materijalnu kulturu s karakteristikama Indoeuroljana.⁶³ C. Renfrew samo ističe da iza etničkog identiteta postoji cijeli niz drugih stvari osim keramike ili načina pokapanja. Razlikovanja ovog tipa javljaju se prekasno u usporedbi s ranom pojavom identiteta kao što je etničko razlikovanje.

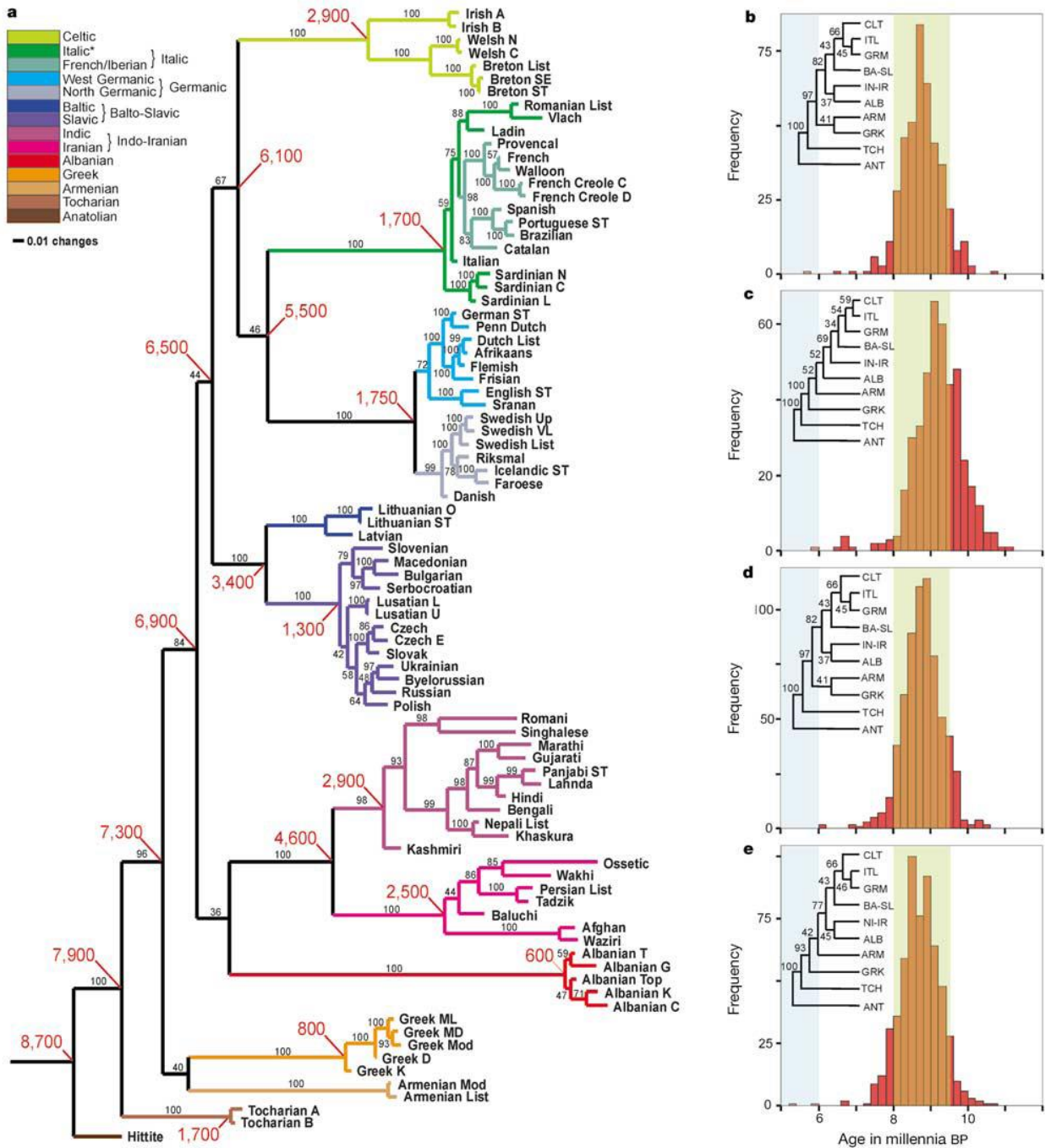
Mario Alinei smatra da je Renfrewova teorija vrlo bitna i na lingvističkoj razini. Kao prvo, C. Renfrew je iznio kritička zapažanja koja se tiču lingvističke paleontologije, te je pokazao da se mnogi netočni zaključci tradicionalne teorije mogu objasniti njenim dokazima koji navode na pogrešna mišljenja. Da budemo precizniji, C. Renfrew točno je uvidio da se inovacija obično širi pod originalnim imenom, tako da je sasvim opravdano posuđenice uzeti u obzir svaki puta kada su se nove tehnologije kao bakar, bronca, kola i kotač, pojavile u Europi. On također ističe važnost uloge društvenih faktora u jezičnim promjenama, koji su gotovo uvijek znatno podcijenjeni ili čak ignorirani od strane tradicionalne teorije.⁶⁴ U prilog anatolijske hipoteze možemo navesti i činjenicu da su 2003. godine dvojica vodećih lingvista današnjice, Russell D. Gray i Quentin D. Atkinson, proveli analizu matrice 87 jezika s 2449 jezičnih jedinica koja je pokazala da je procijenjeni raspon godina za početno razdvajanje indoeuropskog između 7800 i 9800 godina prije Krista, što se iznenađujuće poklapa s anatolijskom hipotezom.⁶⁵

⁶² C. Renfrew, *Archeology and Language: The puzzle of Indo-European origins*, str. 75.

⁶³ Isto, str. 15.-17.

⁶⁴ Mario Alinei, *Merits and limits of Renfrew's theory, Origin of European Languages*. Vol. 1. *The Continuity Theory*), Bologna, Il Mulino, 1996., str. 1.-3

⁶⁵ Russell D. Gray, Quentin D. Atkinson, *Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin*, NATURE, VOL 426, Nature Publishing Group, 27 November 2003, str. 435.

Sl. 6: Rezultati istraživanja Russella D. Graya i Qunetina D. Atkinsona iz 2003. koji podupiru anatolijsku hipotezu Colina Renfrewa

6.3. TEORIJA PALEOLITSKOG KONTINUITETA

Teorija paleolitskog kontinuiteta ili teorija koja tvrdi da su Indoeuropljani prisutni još od paleolitika, a podržavaju je Alinei, Ballester, Cavazza, Costa, Otte, Poghirc.

Nekoliko godina nakon objavljivanja Renfrewove knjige, dva su arheologa i tri lingvista, svaki samostalno, predstavili alternativnu teoriju o podrijetlu Indoeuroljana, koja ima sličnosti s uralskim kontinuitetom u tome da tvrdi neprekinuti kontinuitet iz paleolitika i za indoeuropski jezik i za ljude.

6.3.1. TEORIJA MARIA ALINEIA

Ukratko, Mario Alinei tvrdi da se u zadnje vrijeme najmanje pet disciplina bavilo problematikom podrijetla jezika i jezika. I premda su se bavile tim problemom iz različitih stajališta, došle su do zaključaka koji pokazuju nevjerojatne sličnosti. Te znanosti su: arheologija, genetika, opća lingvistika i psiho-kognitivna lingvistika, paleoantropologija i kognitivne znanosti. Istraživanja o povijesti ideja se mogu dodati ovom nizu, i posebno povijest arheologije i lingvistike zbog kritike koju usmjeruju na ideološko podrijetlo tradicionalne teorije.

Što se tiče arheologije, M. Alinei smatra da po ovom pitanju ona nije otkrila ništa novo, a posebno je zanimljiv zaključak da nema nikakvih dokaza o velikom ratnom pohodu koji je uzrokovao zamjenu jezika na europskom kontinentu, kako to predočava tradicionalna indoeuropska teorija. Naprotiv, kaže da postoji mnoštvo dokaza o difuziji stanovništva i kulturnom kontinuitetu od paleolitika i mezolitika, ovisno o području, sve do metalnog doba. Alinei navodi Malloryjeve riječi u kojima on kaže da je arheologov najlakši put onaj kojim dokazuje relativni kontinuitet i nepostojanje invazija.⁶⁶ U tom slučaju smatram da J. Mallory nije htio dati podršku kontinuitetu, već je htio naglasiti da je to linija slabijeg otpora.

Geogenetska škola koju je osnovao Luca Cavalli Sforza iznijela je nekoliko važnih otkrića koja u vezu dovode lingvistiku i genetiku kao što su prostorna raširenost genetskih markera u velikoj većini odgovara rasprostranjenosti svjetskih jezika. Iako je i sam Cavalli Sforza morao istaknuti da takvi zaključci upućuju da se razdvajanje jezika vjerojatno događalo korak po korak sa širenjem ljudi iz Afrike, kod problematičnog pitanja o podrijetlu Indoeuroljana on se prvo bio priklonio tradicionalnoj ratničkoj teoriji, a zatim Renfrewovoj teoriji o mirnom širenju najranijih poljoprivrednika koje smatraju Praindoeuroljanima. No bez obzira na često mijenjanje mišljenja, važno je napomenuti da je Cavalli Sfoza nedavno iznio rezultate najnovijih genetičkih istraživanja prema kojima 80% genetskog materijala današnjih Europljana seže iz paleolitika. Brian Sykes je na to komentirao da su neolitski farmeri zasigurno

⁶⁶ M. Alinei, *Interdisciplinary and linguistic evidence for Palaeolithic continuity of Indo-European, Uralic and Altaic populations in Eurasia, with an excursus on Slavic ethnogenesis*, str. 4.

bili vrlo važni, no oni su pridonijeli samo jednu petinu našim današnjim genima. Paleolitski lovci su ti koji su stvorili glavni dio modernog europskog genetskog bazena.

Što se tiče jezika, M. Alinei dalje tvrdi da prema istraživanjima Ph. V. Tobiasai Stevena Pinkera, jezik je prisutan u ljudskoj povijesti najvjerojatnije još od pojave Australopiteka, s čim se oni priklanjaju teoriji Noama Chomskog da je jezik ljudima urođen, ali da je on rezultat mnogo duže evolucije nego što se do sada vjerovalo.

Što se tiče povijesti ideja, M. Alinei daje krati i slikovit pregled povijesti indoeuropskih znanosti: *Kako su osnove indoeuropskih znanosti 19. stoljeća zasnovane na rasističkim i kolonijalnim osnovama, nije ni čudo zašto su tadašnji stručnjaci odlučili Praidnoeuroljane vidjeti kao nadmoćnu ratničku rasu i kolonizatore, koji su pokorili navodno "predindoeuropsku" neolitsku Europu u bakrenom dobu, te donijeli svoju superiornu civilizaciju. A kako su indoeuropski ratnici morali imati oružje i konje, izbor bakrenog doba bio je nužan jer u njegov kontekst spadaju bojna sjekira, metalurgija i pripitomljavanje konja. U isto vrijeme počinje se razvijati druga teorija unutar arijskog mita, a to je pangermanizam, koji se posebno razvio za vrijeme drugog svjetskog rata. Nakon drugog svjetskog rata i kraja nacizma, novu varijantu tradicionalnog scenarija, koji će uskoro postati kanonom indoeuropske teorije, uvela je Marija Gimbutas.*⁶⁷

Iz svega navedenog, M. Alinei dolazi do vrlo važnog zaključka:

Jezik i jezici mnogo su stariji nego što se tradicionalno smatra. Isto tako, i bilježenje njihove promjene i razvoja mora se proširiti na mnogo veću kronologiju, umjesto kako su ih do sada zbijali u nekoliko tisućljeća. Dok su tradicionalni lingvisti promjene jezika pretvorili gotovo u biološki i organski zakon jezičnog razvoja, nevjerojatno brz tempo njegovog razvoja savršeno odgovara u kratku kronologiju nedavnih invazija. Nove, duže kronologije podrijetla jezičnog razvoja zahtijevaju obrnuti proces: konzervacija je zakon jezika, a promjena je iznimka koja je uzorkovana velikim vanjskim (etničkim) ili društvenim čimbenicima, ukratko, jezičnim kontaktima i hibridizacijom.

Zbog takvog novog koncepta i nove kronologije jezičnog podrijetla i razvoja, pojava i formiranje najdubljeg prirodnog leksika, posebno različitih gramatičkih struktura jezičnih familija, uključujući i Indoeuropsku, ne mogu se datirati iz bakrenog doba ili iz neolitika, kako se do sada smatralo, već se moraju vidjeti kao znakovi buđenja i sporog razvoja ljudske svijesti u geografski i kulturno već razdvojenim skupinama *Homo sapiensa*.

⁶⁷ M. Alinei, *Interdisciplinary and linguistic evidence for Palaeolithic continuity of Indo-European, Uralic and Altaic populations in Eurasia, with an excursus on Slavic ethnogenesis*, str. 5.

M. Alinei tvrdi da do sada nijedna alternativna teorija nije iznijela dokaze protiv teorije paleolitičkog kontinuiteta i zaključuje da 'dolazak' Indoeuroljana u Europu i Aziju mora se vidjeti kao jedna od velikih epizoda 'dolaska' *Homo sapiensa* u Europu i Aziju iz Afrike, a ne kao događaj iz ne tako davne prošlosti, te da razdvajanje indoeuropskih jezika od zajedničkog praindoeuropskog jezika morao je biti iznimno dugačak proces, povezan s različitim fazama početnih migracija iz Afrike, s različitim smjerom razvoja u pojedinim nastanjenim područjima, te razlikama u klimatskom, etničkom i društvenom kontekstu. Kao primjer navodi tajanstveni dolazak Kelta u zapadnu Europu, koji je obavezan i u tradicionalnoj i u Renfrewovoj teoriji, trebao bi biti zamijenjen scenarijem u kojem su se Kelti razdvojili kao najzapadnija skupina Indoeuroljana u Europi. Zapadna Europa je zasigurno oduvijek bila keltska, a tek je u nedavnoj keltskoj prapovijesti smjer njihova širenja očito bio od zapada prema istoku, a ne obrnuto. Isto tako iznimno uspješne (i sjedilačke) mezolitske ribarske kulture sjeverne Europe moraju biti pripisane uz uralske narode, i Keltima, Germanima i Baltima. Za potpuno apsurdnu tezu o takozvanom "kasnom" dolasku Slavena u Europu Alinei kaže da ju treba zamijeniti scenarijem u kojem su Slaveni prisutni sve od paleolitika, a demografski rast Slavena objasniti velikim uspjehom, kontinuitetom i stabilnosti neolitskih kultura jugoistočne Europe (jedini su u Europi počeli raditi tellove). Iz ovoga slijedi da je genetski i jezični kontinuitet od paleolitika osnovna radna hipoteza za oblikovanje indoeuropskih jezika, kako u Europi tako i u Aziji. ⁶⁸

⁶⁸ M. Alinei, *Interdisciplinary and linguistic evidence for Palaeolithic continuity of Indo-European, Uralic and Altaic populations in Eurasia, with an excursus on Slavic ethnogenesis*, str. 4.-7.

7. ZAKLJUČAK

Na ovu sam se temu odlučila upravo zbog njene prirode. Upustila sam se u proučavanje bez velikih očekivanja da ću otkriti nešto novo jer je to u principu bilo nemoguće, dijelom zbog teško dostupne specijalizirane literature, a dijelom zbog činjenice da se tema gotovo u potpunosti temelji na arheologiji i lingvistici, obje znanosti s kojima sam se samo površno susretala; s arheologijom na studiju povijesti i lingvistikom na studiju anglistike. No, upravo sam zbog toga postavila ovaj izazov pred sebe i pokušala se s problemom uhvatiti u koštac. Tema me zaintrigirala za vrijeme slušanja kolegija *Etnogenetski procesi u prapovijesti*, te sam poželjela saznati nešto više o njoj, a ovo mi se činilo kao prava prilika za to. Razlog zbog kojeg sam se počela zanimati za temu je upravo njena problematika, to jest činjenica da iznesene teorije o njoj nisu u potpunosti potvrđene. Učinilo mi se intrigantno da se o podrijetlu ljudi koji su donijeli jezik kojim govori gotovo polovina zemaljske kugle ne može sa sigurnošću reći ništa. Kako sam znala samo za tradicionalnu teoriju o podrijetlu Indoeuroljana i nešto vrlo malo o Anatolijskoj hipotezi, ovaj sam rad odlučila napraviti u obliku kratkog pregleda općenitih saznanja o rekonstruiranoj indoeuropskoj kulturi, te iznijeti najosnovnije ideje triju najpoznatijih teorija koje se bave problemom indoeuropske pradomovine.

Literatura je većinom bila na engleskom jeziku tako da sam veliku većinu informacija morala prevoditi. Moram priznati da sam bila iznenađena koliko malo ima na hrvatski prevedenih djela o ovoj tematici. Što se tiče samih podataka, primijetila sam da se mnogo knjiga i leksikona o indoeuropskoj kulturi zasniva na lingvistici, što sam istaknula i u radu u smislu da je jezik očito vrlo bitan u dešifriranju ove velike zagonetke. No, također po pitanju lingvistike mogu reći da se ona vrlo lako može precijeniti, na što je ukazao upravo Colin Renfrew objašnjavajući kružnost između arheologije i lingvistike, pa se na kraju možemo zapitati kako arheološke nalaze potvrđuju lingvistički kada se lingvistički zasnivaju na arheološkima. Ovo je jedan od mnogih slučajeva koji slikovito ilustriraju koliko zapravo tapkamo u mraku. Veliki je problem općeniti nedostatak materijalnih nalaza koji bi se sa sigurnošću mogli povezati s Praindoeuroljanima, pa nažalost njihova najveća i najznačajnija ostavština – jezici – ne mogu nositi teret ključnog dokaza upravo zato jer nisu posvjedočeni zapisima. Po pitanju zaključaka do kojih se može doći, moram se složiti s Jamesom Malloryjem. Naime, izneseno je na prvi pogled vrlo mnogo činjenica koje naizgled ne vode nikuda, no upravo je takvo stanje istraživanja podrijetla Indoeuroljana. Jedino što je trenutno moguće učiniti jest predstaviti dosadašnja postignuća na ovom polju i nadati se da će se nova saznanja i dokazi uskoro otkriti.

Iako ne mogu reći da sam dobila odgovor na pitanje odakle potječu preci današnjih pripadnika indoeuropskih naroda, sigurno mogu reći da znam mnogo više o ovoj tematici nego što sam znala prije no sam ju počela proučavati. Upravo je to smisao ovoga rada, u najosnovnijim crtama predstaviti i ukazati na pitanje podrijetla Indoeuroljana, kao vrlo važno, ali i intrigantno polje istraživanja.

POPIS PRILOGA

SLIKE:

1. SLIKA 1. GLAVNI INDOEUROPSKI JEZICI	6
2. SLIKA 2. <i>JAFETSKI</i> BROJEVI PREUZETI IZ POPISA JAMESA PARSONSA I RPOŠIRENI KAKO BI POPIS OBUHVAĆAO LITAVSKI, ALBANSKI, ARMENKSI I TOHARSKI	7
3. SLIKA 3. PARSONSOVA ČETIRI NEJAFETSKA JEZIKA	8
4. SLIKA 4. BRONČANI POKLOPAC TOBOLCA IZ LURISTANA	22
5. KARTA 1. MOGUĆI PUT ŠIRENJA EUROAZIJSKE "KURGAN" KULTURE U EUROPU I PROTO-BALTIČKI PROSTOR	24
6. SLIKA 5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA RUSSELLA D. GRAYA I QUNETINA D. ATKINSONA IZ 2003. KOJI PODUPIRU ANATOLIJSKU HIPOTEZU COLINA RENFREWA	37

8. LITERATURA

1. Alinei, Mario, Interdisciplinary and linguistic evidence for Palaeolithic continuity of Indo-European, Uralic and Altaic populations in Eurasia, with an excursus on Slavic ethnogenesis, Conference Ancient Settlers in Europe, Kobarid, 29.-30. svibnja 2003.
2. Alinei, Mario, Merits and limits of Renfrew's theory, Origin of European Languages. Vol. 1. (The Continuity Theory), Bologna, Il Mulino, 1996.
3. Anthony, David. W., The Horse, the Wheel and Language, Princeton University Press, New Jersey, 2007.
4. Beckwith, Christopher I., Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present, Princeton University Press, New Jersey, 2009.
5. Berggren, Kristina, Harrod, James B., Understanding Marija Gimbutas, Journal of Prehistoric Religions X, 1996.
6. Fortson IV, Benjamin W., Indo-European Language and Culture, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.
7. Gimbutas, Marija, The Balts, Thames and Hudson, London, 1963.
8. Gray, Russell D., Atkinson, Quentin D., Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin, NATURE, VOL 426, Nature Publishing Group, 27 November 2003.
9. Encyclopedia Britannica (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/286368/Indo-European-languages/74552/The-parent-language-Proto-Indo-European?anchor=ref603290>)

10. Ivanov, Vyacheslav V., Comparative Notes on Hurro-Urartian, Northern Caucasian and Indo-European, UCLA Indo-European Studies VOL.1, July 1999, edited by V. V. Ivanov and B. Vine, (http://www.humnet.ucla.edu/pies/pdfs/IESV/1/VVI_Horse.pdf)
11. Levine, Marsha, Renfrew, Colin, Katie Boyle, Prehistoric steppe adaptation and the horse, McDonald Institute Monographs, McDonald Institute for Archeological Research Cambridge 2003., Andrew Sherratt, The Horse and the Wheel: the Dialectics of Change in the Circum-Pontic Region and Adjacent Areas, 4500-1500 BC
12. Mallory, James P., Adams, Douglas Q., The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World, Oxford University Press, New York, 2006.
13. Mallory, James P., Indoeuropljani, Zagonetka njihova podrijetla – jezik, arheologija, mit, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
14. Marler, Joan, The Iconography and Social Structure of Old Europe: The Archaeomythological Research of Marija Gimbutas, Presented at the World Congress on Matriarchal Studies, “Societies in Balance,” September 5-7, Luxemburg, 2003.
15. Pedersen, Holger, The Discovery of Language, Indiana University Press, Bloomington, 1967.
16. Renfrew, Colin, Archeology and Language: The puzzle of Indo-European origins, Cambridge University Press, New York, 1990.